

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Status

Julen 1963

Sv
per
fol
301

VARM KORV

Winterhälsning

tillönskas av personal och patienter vid

Sandträsk Sanatorium

Sanatorieläkare

Carl Ryde m. fam.

Underläkare

Kjeld Westh Larsen

Intendent Åke Hermanson

Assistent Iris Svensson

Ekonomiföreståndarinna

Kerstin Lund

Husmor Anna Persson

Kurator Tora Stein

Maskinchef Alf Sundén

m. fam.

Brita Björk

Siri Åström

Eivor Carlsson

Carin Boström

Lillian Eriksson

Tora Hansson

Vera Högggrund

Ruth Johansson

Kerstin Jonsson

Berit Lindgren

Ann-Marie Pålsson

Kerstin Rideg

Anja Sehlén

Magda Sundberg

Lydia Sved

Karin Ahlström

Paul Lindh

Sanny Fridholm

Edith Josefsson

Ingrid Larsson

Märta Savela

Alfrida Westman

Sonja Westman

Kerstin Pettersson

Marianne Bergdahl

Märta Broström

Svea Engström

Yvonne Gabriëlsson

Inger Granberg

Vanja Gunnari

Anna Gustavsson

Birgitta Hansson

Edith Hardstam

Alice Johansson

Dagmar Johansson

Denny Johansson

Doris Johansson

Gärd Johansson

Lisbeth Johansson

Alina Larsson

Berith Lindström

Asa Lundman

Signe Löw

Inga-Britt Winsa

Annie Mäyrä

Emma Markstedt

Aina Nilsson

Anna Nilsson

Ewa Nordberg

Gun Nordqvist

Britt-Marie Palmgren

Molly Olofsson

Inga-Britt Pettersson

Christina Rlsén

Anna-Greta Söderman

Britt-Inger Söderman

Inga-Lill Söderman

Adèle Westling

Inkeri Wilminko

Hervor Ahman

Anna-Greta Ögren

Astrid Öhlund

Tora Lindgren

Signe Wikberg

Gun-Marie Andersson

Aina Eriksson

Ida Eriksson

Thyra Granberg

Laila Hansson

Olga Johansson

Gudrun Johnsson

Edith Moby

Hildur Stenberg

Kerstin Sundqvist

Siri Swanström

Ragnhild From

Mia Johansson

Vieno Kähkönen

Ruth Lindh

Syster Lundgren

Signe Sedig

Signe Söderman

Elise Sundberg

John Fredriksson

Bengt Lindgren m. fam.

Bror Öhman

Joel Nilsson

Alfred Holm m. fam.

Torsten Engström m. fam.

Hjalmar Forsberg m. fam.

Olof Söderling

Adolf Matinlassie

Klas Boström

Rolf Lundman m. fam.

Börje Lindgren m. fam.

Ann-Britt Larsson

Hilkka Susi

Alex Nilsson m. fam.

Arne Berglund m. fam.

Magnus Lundberg

Ulla Edeblom

Avd. 3

Sig Bergström

Alvar Nyberg

Bo Landgren

Algot Rönnbäck

Per-Magnus Wennberg

Ossian Arnqvist

Sven Junkka

Harry Nilsson

Hilding Söderberg

Bertil Sköld

Per Byström

Axel Olsson

Manfred Nilsson

Avd. 4

Lilly Björnfot

Karin Eriksson

Elly Johansson

Greta Karlsson

Sylvia Lundmark

Karolina Lundin

Jenny Lindvall

Inez Markstedt

Irma Norman

Anny Olofsson

Maj-Lis Olsson

Anna-Lisa Selberg

Maria Ståhl

Mary Wikström

Avd. 5

Hans Jakobsson

Allan Nilsson

Hilding Hedström

Helmer Strandbro

Axel Berggren

Oscar Svanberg

Ivan Andersson

Allan Andersson

Algot Sundqvist

Johan Isaksson

Helge Forsberg

Ake Eriksson

Jonas Ögren

Gustav Öhman

Göte Thyni

Johan Sundqvist

Rodrik Forsberg

Anton Öberg

Hjalmar Johansson

Henning Fredriksson

Gunnar Boqvist

Avd. 6

Karl Andersson

Roland Nyberg

John Granat

Hugo Nilsson

Frans Norberg

Edgard Persson

Ivar Nyström

Ernst Westerlund

Tycko Lidén

Isidor Johansson

Johan Lundström

Birger Wikström

Gösta Hansson

Per-Olof Henriksson

Edvin Sandberg

Kurt Isaksson

Algot Larsson

Avd. 7

Charlotta Andersson

Hilda Blombäck

Teresia Rönnbäck

Pirkko-Liise Virtanen

Lilly Strömberg

E-pav.

Hjalmar Karlsson

Johan Nilsson

Ragnar Skoog

Hilding Utter

Emil Larsson

Erland Wiksten

Harry Granbom

Roland Larsson

Ingvar Degerman

Karl-Gustav Larsson

Linnea Silverplatz

Valmi Larsson

Kerstin Pekkari

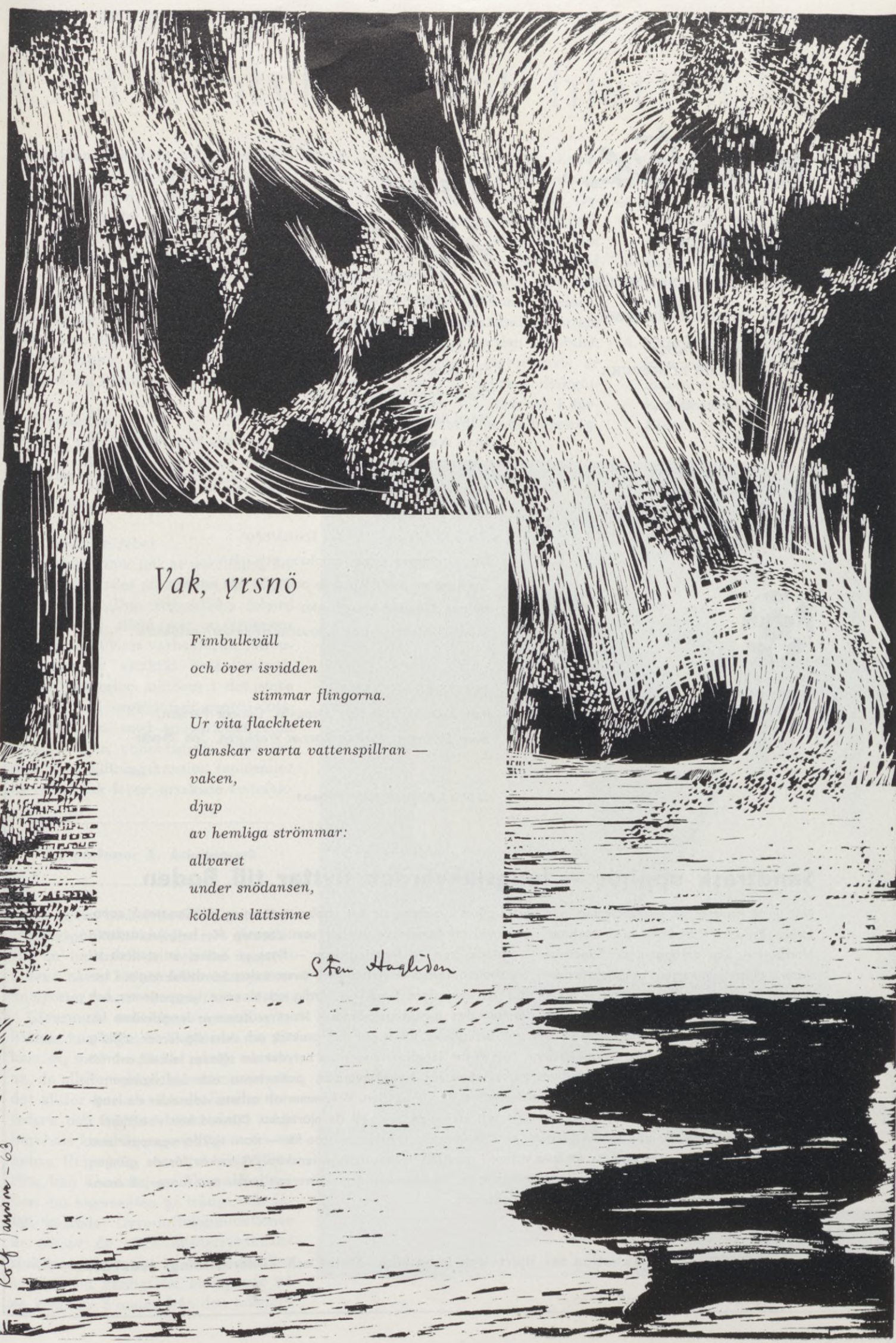
Gun Brännmark

Margareta Löw

Anna-Lisa Lodin

Marta Uusitalo

Karin Larsson

Vak, yrsnö

*Fimbulkväll
och över isvidden
stimmar flingorna.*

*Ur vita flackheten
glanskar svarta vattenspillran —
vaken,
djup
av hemliga strömmar:
allvaret
under snödansen,
köldens lättsinne*

Sten Hagliden

Status

(Utkommer med tio nummer per år)

Nr 10 - 1963

Ansvarig utgivare: EINAR HILLER

Redaktör: SIXTEN HAMMARBERG

Ägare: RIKSFÖRBUNDET
FÖR HJÄRT- OCH LUNGSJUKA

Kocksgatan 15, Stockholm

Postgiro 95 00 11

Tel. 41 39 99 o. 44 40 40 (Växel)

Prenumerationspris:
Helår 15:—, halvår 8:25

Kontrollmärke
lagligen skyddat

INNEHÅLL

Sten Hagliden: Vak, yrsnö (dikt)	3
Erik Ask-Upmark: Om profylax mot hjärtsjukdom	5
Paul Lindblom: Klienter och assistenter	7
Erik Nyhlén: Vinterbussen	8
Lasse Söderberg: Snölyktor (dikt)	10
Nils-Eric Björsson: Från ökstocken till flygmaskinen	11
Stig Sjödin: En domedag för sent	14
Gustaf Rune Eriks: Två miniatyrer	17
Maud Bryant: Med barn på Spaniens kust	18
Sture Wahlström: Balettdans eller klubbkrig inom idrotten?	20
Sven O. Bergkvist: Solange i Frostelids by	22
Julseder och livsstil på Samuel Ödmanns tid	24
Julens Bildkorsord	25
Nils-Eric Björsson: Lyriska konfektbitar	26
Elon Lindström: Ernst Josephson och julen	27
Tor Bergner: Kalle Abborre och Olle Gös (saga)	28
Helmer Grundström: Omaka	30
Thure Liljedahl: Sandträsk ersättes av modern lungklinik	32

ILLUSTRATÖRER

Rolf Jansson, Elsie-Britt Stenqvist, Gunnar Persson,
Sven Björnson, Majken Banner-Wahlgren, Jan Rhodin

OMSLAG: Gunnar Persson

Sandträsk upphör — lungsjukvården flyttar till Boden

När detta nummer av Vinterhälsning med Status göres i ordning är det uppbrottsstämning på Sandträsk sanatorium. En epok i tbc-kampen är avslutad i och med att Sandträsk upphör som centrum för lungsjukvården i Norrbotten. Om anläggningen Sandträsk — historik fram till flyttningsdags — finns en artikel att studera vidare i detta julnummer. Lungsjukvården i Norrbotten fortsätter naturligtvis, även sedan Sandträsk tagits i besittning för andra vårduppgifter. I Boden står en nyuppförd lungklinik färdig att ta emot lungpatienter och lungsjukvården knytes därmed geografiskt närmare den övriga sjukvården i länet — den nya lungkliniken får naturligtvis också en del moderniteter och bekvämligheter, vilket gör den praktisk och tidsenlig för en allsidig behandling av tbc och andra lungsjukdomar. När vi tar farväl av Sandträsk betyder det således inte ett avbrott av gamla goda förbindelser mellan länets organisation för lungsjukvården, patienterna och befolkningen i Norrbotten, som Vinterhälsning varit förbindelselänken för vid jultiden. Vi kommer att arbeta vidare för de lungsjukas sak. Vår verksamhet har organisatoriskt sett utvidgats även till de hjärtsjuka. Därmed har vi alltså i Norrbotten, tillsammans med landet i övrigt, en stor uppgift att arbeta vidare för — stora sjukdomsgrupper som behöver vård, sympati och stöd för att leva vidare i samhälls- och arbetsgemenskap. Vi tackar för de gångna åren på Sandträsk — och vi möts under kommande år i gemenskap och samverkan under nya former till frömma för de sjukdomsdrabbade i vår nordliga landsända.

God Jul och Gott Nytt År önskar

Norrbottens Centralorganisation för Hjärt- och Lungsjuka Status och Vinterhälsnings redaktion

Om profylax mot hjärtsjukdom

Vid behandlingen av hjärtsjukdomarna brukar man skilja mellan behandlingen vid redan etablerad hjärtsjukdom och åtgärder avsedda att förebygga uppkomsten av hjärtsjukdomar. Denna artikel avser att ge en överblick över den senare kategorin. Från början skall emellertid framhållas att gränsen mellan båda inte alltid är så skarp som den här schematiskt anges.

Man brukar särskilja fyra huvudorsaker till hjärtsjukdomar:

1. Reumatisk feber
2. Högt blodtryck
3. Arterioskleros (åderförkalkning)
4. En blandad orsakgrupp.

1. Reumatisk feber

Frekvensen nya fall av reumatisk feber uppskattades på 30-talet till 12.000 fall årligen. Den reumatiska febern kommer till stånd som en kroppens reaktion mot vissa varbakterier (strep-tokokker av särskild beskaffenhet). Dessa bakterier tillföres i det stora flertalet fall organismen genom luftvägsinfektion, med andedräkten från hals till hals, undantagsvis också genom matsmältningskanalen (epidemier av reumatisk feber, orsakade av infek-

mun. Likväl har antalet nyinsjuknade i reumatisk feber sjunkit och torde nu icke uppgå till 1.000 fall om året. Orsaken härtill är först och främst tillgången till effektiva läkemedel mot halsfluss med feber (såsom sulfonamid och penicillin), men i någon mån kan kanske också den allmänna standardhöjningen ha bidragit, åtminstone om man vill förutsätta att den inneburit rymligare bostäder. Naturligtvis är denna förutsättning mycket diskutabel: inflyttningen till städerna i för- ening med den kvardröjande hyresreg-

leringen är ägnad att verka i direkt motsatt riktning.

2. Högt blodtryck

Orsakerna till högt blodtryck är väsentligen två, som jag här för enkelhetens skull kallar operabla och icke operabla.

A. Tillstånd där blodtrycket genom en kirurgisk operation låter sig normaliseras är den mindre gruppen, kanske 20% eller högst 25%. Bland dylika sjukdomstillstånd

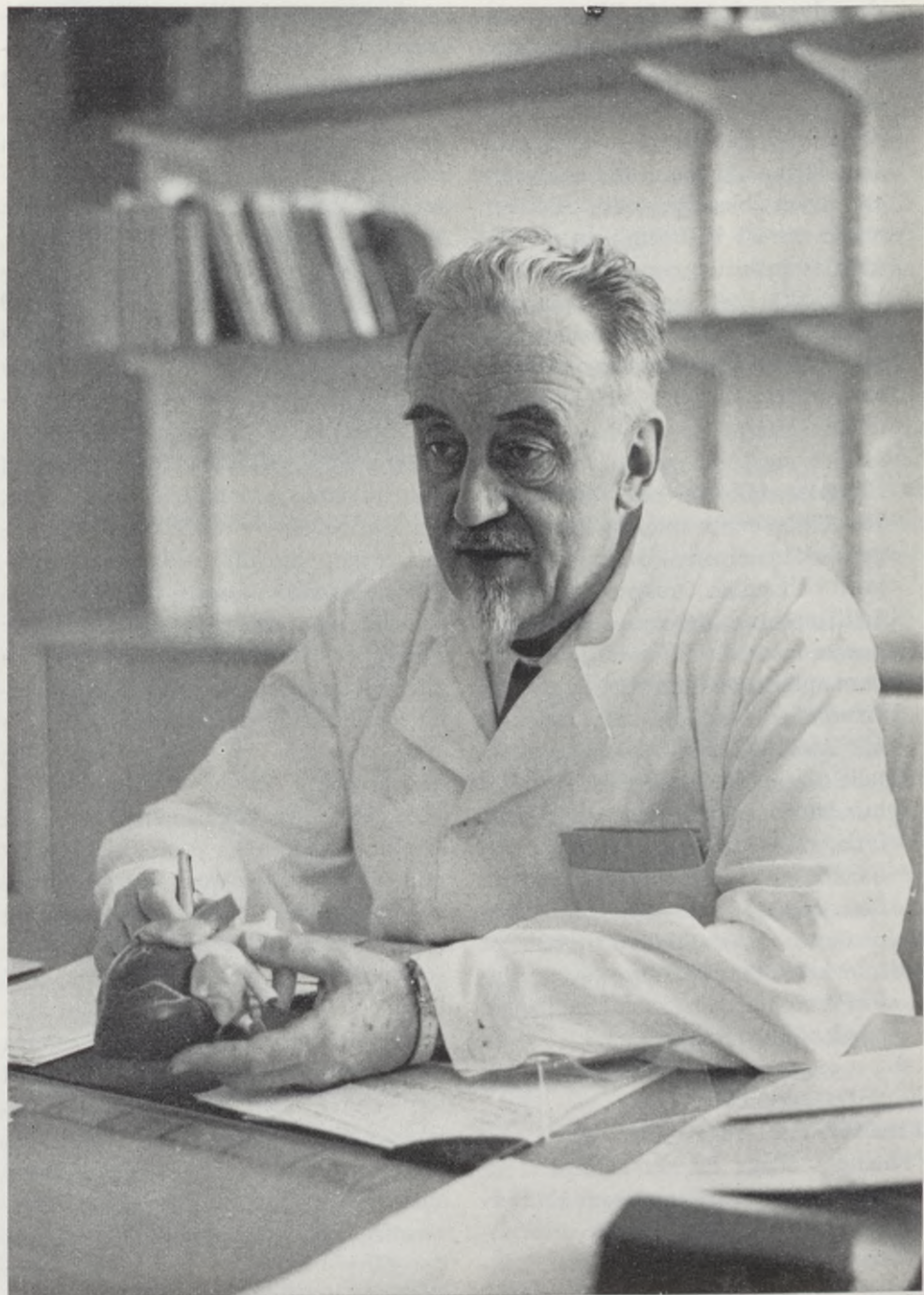

Av professor E. Ask-Upmark

---

terad mjölk, beskrivna från Danmark). Utgångspunkten är således i flertalet fall en halsinfektion och det ligger i sakens natur att särskilt vissa yrkeskategorier måste vara mycket utsatta.

Lärarinnor och lärare i småbarns- klasser kan sägas ha detta som en yrkesrisk, med de alltför många eleverna, de alltför trånga klassrummen och det alltför korta avståndet mellan katedern och främsta bänkraden: varje barnhals kan här vara giftigare än en kobra. Unga män, som njuter sin värn- rätt, kan komma i en liknande situa- tion om logementen är trånga och då- ligt vädrade: Övre-luftvägsinfektioner är en av de stora militärmediniska sjukdomsenheterna. Streptokokker spridas vid vanligt tal åtminstone på en radie av 5 meter från den talandes

Professor E. Ask-Upmark vid sitt arbetsbord

märkes vissa klaff-fel i hjärtat, viss förträngning av stora kroppspulsådern på ett begränsat ställe, tumörer i binjurarna, sjukliga förändringar i endast den ena njuren eller dess tillförande artär och slutligen utrymmeskrävande sjukdomar i kranialkaviteten, såsom hjärnhinneblödningar eller vissa tumörer i lilla hjärnan. För att komma på diagnosen i detta fall fordras att läkaren behärskar *hela* invärtesmedicinens register; ett sönderbrytande av invärtesmedicinen i små från varandra mer eller mindre vattentätt skilda särdiscipliner är i hög grad ägnat att motverka detta. Man kan således här med gott samvete säga att en alltför långt driven specialisering är direkt farlig för den sjuke, även om den naturligtvis är bekväm för läkaren, som kan sätta upp skyglappar kring sin lilla provins. Dylig subspecialisering måste därför i den sjukens intresse motarbetas, var helst den sticker upp huvudet. Nu räcker det ofta inte med kunskap allena när man skall analysera ett svårt blodtrycksfall: läkaren måste vara i besittning av en viss grad av intuition och dyligt kan ej läras, lika litet som man kan lära sig bli en Murillo inom målarkonsten eller en Händel inom musiken: arvsanlagen är det helt bestämmande.

B. Flertalet fall av högt blodtryck, 75—80 %, beror inte på lokala organsjukdomar som låter sig kirurgiskt behandlas. Orsaken är i stället ärftliga anlag. Mot dessa kan naturligtvis intet direkt göras, men om bara sjukdomen anträffas i tid visar erfarenheten att det stora flertalet fall låter sig behandlas medikamentellt och allmänhygieniskt. Läkaren har här en mycket stor uppgift att fylla, eftersom en i tid insatt behandling kan förebygga de tre stora faror som alltid lurar på blodtryckspatienten: hjärtsjukdom (inte minst infarkt), hjärnblödning och urinförgiftning genom av blodtrycket orsakad skrupnjure.

3. Arterioskleros

Fransmännen säger med rätta att "l'homme al'age de ses artères", att människan är så gammal som sina artärer. Hos den ene kommer arteriosklerosen (åderförkalkningen, eller kanske rättare åderförstyvningen) relativt tidigt, kanske i 40-årsåldern, medan

den andre kanske kan bli både 70 och 80 år utan någon alltför påtaglig artärförändring. Varpå beror detta? Först och främst på ärftliga anlag: det finns familjer där man åldras tidigt, det finns andra familjer där man åldras mycket sent och det visar sig gå igen i generationerna. Det är en gammal vis regel, sällan i tid förstådd visserligen, att man gifter sig inte med en individ, man gifter sig med en familj och detta även om de enskilda familjemedlemmarna lever var för sig och således inte har den direkta och intima kontakt mellan generationerna, som är ett så vackert drag hos bl. a. latinska folkslag och i Sverige hos många zigenare.

För det andra frågar man sig om möjligen yttre faktorer, t. ex. i näringen, kan ha något inflytande på utvecklingen av arteriosklerosen. Det är naturligt och mänskligt förståeligt att man här har gripit efter ett halmstrå, nämligen födans kolesterinhalt. Man har på vissa grunder menat att kolesterinrik föda såsom ägg-gula, fläsk, smör och grädde, animalt fett således, skulle befördra uppkomsten av arterioskleros medan däremot en diet med "fler omättade fettsyror", enklare sagt majsolja, grönsaker och fisk, skulle fördröja denna utveckling. Å andra sidan har med skäl anförts att djurexperiment på växtätande kaniner ej kan tillämpas på allätande människor, att sänkningen av hjärtödligheten under kriget inte alls överallt sammanföll med ransoneringen (ej t. ex. i Australien) och att också andra felkällor föreligger. Man kan därför f. n. inte entydigt vare sig försvara eller förneka teorien om födans betydelse för arteriosklerosen: om tio år eller så är det antagligt att vi här ser klarare. När det gäller äldre människor utan särskilda hjärtbesvär som i hela sitt liv ätit sitt frukostägg och för övrigt levat som normalt folk är det för mig motbudande att komma med dietrestriktioner på grund av en obevisad teori och jag gör det inte heller. När det gäller yngre människor med många hjärtinfarkter i slakten, kanske med besvär själv från sitt hjärta, högt kolesterinvärde i blodet och vissa andra symptom (den s. k. Müller-Harbiz' sjukdom) brukar jag föreslå en kolesterinfri kost, men också framhålla att det gäller ett försök, som dock ej kan skada. Arteriosklerosen påverkar hjärtat på två sätt: dels genom att slå sig

ner i hjärtats egna kranskärl, där en propp kan bildas som leder till avdöende av viss del av hjärtväggen (s. k. infarkt), dels genom att hela artärsystemet, i vilket hjärtat skall pumpa ut sitt blod, blir styvare, mindre elastiskt, varigenom hjärtats arbete ökas.

Man har från engelskt håll gjort gällande att infarktfrekvensen skulle vara lägre i trakter med "hårt vatten", högre i trakter med "mjukt vatten". Vissa skäl för detta antagande synes föreligga.

Man har vidare gjort gällande, säkerligen med rätta, att ett rörligt liv är ägnat reducera infarktrisen, en hög kroppsvikt att öka den. Detta är säkerligen riktigt liksom också att högt blodtryck är en disponerande faktor, åtminstone hos kvinnor. Om man således skulle utvälja en person med relativt liten risk för hjärtinfarkt skulle det vara en yngre kvinna utan hjärtsjukdomar hos föräldrar och syskon, med normalt blodtryck, rörligt levnadssätt och magert hull, levande i en trakt med hårt vatten, där bekymmerna för te och tvätt kanske dock kan uppvägas av den något minskade risken för arterioskleros i hjärtats egna artärer.

4. Andra orsaker till hjärtsjukdom

Bland övriga orsaker till hjärtsjukdom märkes Basedows sjukdom, medfödda hjärtfel, olika infektioner och bristtillstånd. Basedows sjukdom, den s. k. "giftiga struman", angriper i hög grad hjärtat och det brådskar med diagnos och behandling för att skydda hjärtat för överskott av sköldkörtelhormonet. Medfödda hjärtfel kan bero på sjukdomar hos modern under graviditetens första tre månader, t. ex. röda hund. Det är angeläget att flickor genomgått röda hund före graviditeten. Infektioner som är påfrestande för hjärtat är utom reumatisk feber också difteri och scharlakansfeber, båda lyckligtvis nu tillgängliga för behandling. Brist på vitamin B₁ (i t. ex. grovt bröd, jäst m. fl. ämnen) kan medföra sviktande hjärtverksamhet: framför allt ser man dessa hjärtfall hos avancerade alkoholister som intet äter utan bara super. Tillförsel av B₁-vitamin avhjälpas här hjärtsvikten.

En betydelsefull orsak till sviktande hjärtverksamhet är slutligen sjukdomar i lungorna, som vid läkningen åstadkommer ökat motstånd för cirkulationen. Det väsentliga här är en i tid företagen, adekvat behandling av lungsjukdomen.

Klienter och assistenter

Numera börjar det bli en ganska allmän insikt att framgång i det personliga arbetet med en klient är ett viktigt medel för att lösa också problem som inte är av enbart personlig art. Denna vagt formulerade sats ska jag i fortsättningen söka ge en mula mera innehåll och belysa ur några skilda perspektiv.

Så länge samhället behöver ingripa för att hjälpa och stödja enskilda individer måste det också finnas förtroendemän och socialarbetare som på något sätt representerar samhället. När de träffar en klient kan de inte uppträda som privatpersoner. De har inte obegränsade medel och befogenheter och de kan inte lova mer än de har möjlighet att hålla. De får inte alltid låta sina egna känsloreaktioner bli avgörande för vilka beslut de fattar. Tvärtom, det händer inte så sällan att den opersonliga faktor som lagen utgör på ett bryskt sätt inskränker deras handlingsfrihet.

De kan inte heller av rent psykologiska skäl engagera sig hur långt som helst. Ingen människa orkar att sköta ett socialt arbete om hon i varje fall mobiliserar upp en nästan total inlevelse i den hjälpsökandes situation. Det kan vara möjligt — och för en mindre erfaren socialarbetare oundvikligt i vissa fall — men det får bara ske undantagsvis om inte socialarbetaren snart ska slita ut sig och förlora möjligheten att överhuvud engagera sig. Det är också från andra synpunkter betydelsefullt att socialassistenten håller ett visst avstånd. På så sätt kan han eller hon bättre överblicka klientens reaktioner och nå fram till en mera objektiv förståelse som i längden är nyttigare för alla parter.

◇

Så här långt är nog de flesta böjda att följa med i resonemanget. Men det finns ändå något i det här sättet att lägga upp diskussionen som är ganska otillfredsställande och som också gör att samarbetet mellan socialarbetaren och klienten inte blir så friktionsfritt.

Det finns nämligen en sak till som vi måste ta hänsyn till om vi ska välja en tillräckligt realistisk utgångspunkt.

Av fil. dr Paul Lindblom

Och det är vad klienten väntar sig av socialarbetaren.

Många klienter har mycket små förväntningar, andra har stora och överspända önsknings om vad kontakten med socialarbetaren ska kunna leda till. En del av dem som är tvungna att

Hur kommunikationerna fungerar mellan den hjälpsökande och tjänstemannen med närmaste ansvaret för hjälpens storlek och omfattning är här föremål för en studie av fil. dr Paul Lindblom, rektor för Sydsvenska Socialinstitutet i Lund.

vända sig till socialvården känner just tvångssituationen som något särskilt obehagligt och de kan inte tänka sig att de under sådana förhållanden ska möta någon som de kan tala någorlunda förtroendefullt med.

◇

De som har små förväntningar blir åtminstone inte besvikna. Det kan ju vara skönt att veta. Men deras negativa attityd för ju också med sig att de värjer sig, inte diskuterar annat än det som är absolut nödvändigt och de kryper så fort det är möjligt in i en försvarsposition. Här finns det naturligtvis en stor risk att socialarbetaren

ganska snart resignerar och tycker att det är lönlöst att göra några större ansträngningar. Klienten får kanske en viss materiell hjälp, men alla de personliga problem, som ligger bakom den tilltrasslade ekonomiska situationen, blir aldrig presenterade. Efter ett kort och tämligen innehållslöst samtal går klienten och vet redan då med sig att besöket hos assistenten inte har lett till något positivt resultat. Hans förväntningar var små och det som skedde visade att han hade skäl att vara skeptisk.

◇

I det andra ytterlighetsfallet går det inte heller så bra. Vi kan tänka oss en person som har en rad personliga och ekonomiska svårigheter som han inte själv kan reda upp. Krisen har blivit värre undan för undan och till slut är han närmast desperat. Då — och först då — accepterar han att det finns en socialvård som sysslar med just sådana problem som han har och då slår hans tidigare negativa inställning om totalt: han kommer att göra vad som helst som socialarbetaren föreslår. Han är beredd att ge upp alla egna önskningsar, han går med på vad som helst — och då ska han i stället kunna räkna med att hans problem blir lösta på en gång.

Men sådana trollkonster gör varken socialassistenter eller några andra. Det som händer blir delvis något annat: den här socialarbetaren måste börja med att föra upp diskussionen med klienten på ett mera realistiskt plan och han måste eftertryckligt förklara att det inte finns några snabba genvägar till målet. Det kommer att ta tid och det fordras stora insatser både av klienten och socialarbetaren om det ska gå att klara upp alla problemen. I den situationen är det tänkbart att vår desperata klient blir ännu mera förtvivlad och inte alls ser något positivt i de förslag som han möter från den andre. Också han lämnar socialvården besviken.

◇

Jag har valt de här två exemplen — som bara behöver byggas ut med lite flera konkreta detaljer för att bli myc-

Forts. å sid. 10

VINTERBUSSEN

I urskogarnas djup någonstans mellan Viksjö och Liden ligger ett ödetorp. Skogen håller på att ta igen sin förlorade mark, husen förfaller och snart återstår det väl inte mer än några sotiga murstenar som visar att här har varit en boplatz för människor. Utanför logen står ett märkligt fordon. För en ytlig betraktare förefaller det vara en buss på medar, vilket är ett alldeles riktigt antagande. Om man närmare studerar detta besynnerliga byggnadsverk finner man att det är försett med en motor som driver ett broddat järnhjul och en propeller.

Någon gång på trettioalet högg jag skog i närheten av torpet, som dåför tiden inte var öde. Det var i högsta grad bebott av uppfinnaren m. m. C. A. Englund med maka och nio arvingar. Då jag första gången träffade Englund var jag genast på det klara med att jag mött en stor man, ett geni, och jag var mycket imponerad. Han hade läst igenom tvenne korrespondenskurser i fysik, och som uppmuntran till fortsatt vandring på kunskapens väg hade det ena korrespondensinstitutet sänt honom en silvernål med skolans initialer och det andra en skolmössa med lagerkrans och kulle av ljusgrön sammet och vishetens symboler, lyran och bågen, framtill.

När jag blev bekant med honom höll han på med något som, om det blivit

färdigt, skulle ha haft större verkan än självaste atombomben — som vid den tiden inte ens var påtänkt. Han höll på att uppfinna evighetsmaskinen, perpetuum mobile, som den kallas på lärt språk, och den var nästan uppfunnen. Det var bara ett litet fel att övervinna, en småsak visserligen men ändå av en viss betydelse: den hade nämligen en tråkig benägenhet för att stanna när den gått ett tag. Maskinen är svår att beskriva, den var till för att ses, men den var enkel, bestod av ett vanligt vattenhjul som drevs av att vattnet rann uppifrån genom en ränna på hjulets ringar och samlades upp nertill i en ho, varifrån det pumpades upp i rännan av ett pumpverk som drevs av hjulet. Orsaken till att hjulet ibland stannade var att pumpverket inte fungerade alldeles exakt, det blev för lite vatten i bassängen ovanför och det var mera det usla materialets än uppfinnarens fel. Han hade skrivit både till staten, cellulosabolaget och Sunds bolag och begärt anslag till sin uppfinning, men ingen av parterna hade velat satsa några pengar, vilket enligt uppfinnaren berodde på att de investerat alltför mycket kapital i ångmaskiner, elmotorer, bensinmotorer och andra föråldrade maskiner så att de inte ville ta risken av att släppa fram en maskin som skulle göra alla de övriga överflödiga. Han tänkte skri-

va till Stalin, vilken han hade hört skulle vara pigg på allt nytt och inte bunden av onödiga fördomar, men innan han kunde göra det skulle han lära sig ryska, och det tog tid eftersom han inte hade råd att läsa mer än ett brev i månaden från korrespondensskolan. Han litade inte på att någon annan som kunde ryska skulle kunna beskriva hans maskin på ett begripligt sätt.

Tråkigt nog för Stalin och för den tekniska utvecklingen hände det något som kom att helt förändra uppfinnarens planer.

◇

En kall vinterdag for han till Sundsvall för att hämta ut månadsransonen, och för att styrka sig för hemfärden öppnade han en flaska och tog sig ett par värmare. Han blev glad i hågen, kände behov av att tala med folk och gick in på Runans tredje för att träffa

En sann historia av Erik Nyhlén

Teckningar: Elsie-Britt Stenqvist

likasinnade. Där mötte han en skrot-handlare som erbjöd honom ett utrangerat busskarosseri, lämpligt till sommarstuga eller lekstuga åt ungarna. Sommarnöje behövde han inte, han hade ju torpet och att åka från den ena vildmarken till den andra för att ha sommarnöje föreföll honom onödigt. Men lekstuga åt ungarna var något att tänka på. Han köpte bussvraket. Att forsla hem det var svårare, men en åkare från Sillre som ägde en stor lastbil åtog sig detta mot att han fick överta en liter av de nyinköpta starkdryckerna. Från Sillre och till torpet släpade han det på timmerkälken, och det var då han fick idén att han skulle bygga en snöbuss. Skogarnas folk behövde ibland komma till bebyggda trakter, men vägarna var dåliga, på många håll fanns det inga alls. Varför inte öppna regelrätta bussturer i skogen mellan Laxsjön, Återvändan och Bredsjön? Det vore något det för torpare, skogsarbetare och söndagsjägare.

◇

Han gick genast till verket. Under ett par veckor hade han varken tid att äta eller sova, och en dag var fordonet färdigbyggt. Undertill var det försett med breda medar som gjorde att det inte sjönk igenom snön, i mitten baktill hade han monterat ett av slätter-

— Han blev glad i hågen, kände behov av att tala med folk, och gick in på Runans tredje för att träffa likasinnade...

maskinens järnhjul, som var försett med skovlar och broddar och på taket hade han en stor propeller. Drivkraften var en gammal råoljemotor som han använt till att driva vedkapen och tröskverket.

Vi skogsarbetare beundrade mästerverket, gav uppfinnaren av Sveriges första snöbuss våra komplimanger och förutspådde honom en ljus och lycklig framtid. Någon kom att tänka på att det var nödvändigt med länsstyrelsens tillstånd för att öppna regelbunden passagerartrafik, och dessutom måste fordonet vara besiktigt och godkänt av besiktningsmyndigheterna.

”Dä bli int nån annan rå än ja få skaffe mäg dä då”, sa Englund, som var en laglydig karl, och på morgonen dagen därpå startade han fordonet för att åka till Härnösand.

Råoljemotorn tötiade, det rök svart ur avgasningsröret, det rök genom ett rör i taket från den plåtkamin han inmonterat för värmens skull. Klädd i helgdagskostymen och med korrespon-

densinstitutets skolmössa käckt tillbakastruken på nacken satte han sig vid ratten. Ett moln av snö sprutade upp från skovelhjulet baktill när ekipaget försvann efter den smala skogsvägen mot Ljustorp.

Det gick riktigt bra. Visserligen fick han gå ur och skjuta på när han skulle uppför ett par branta backar, men det skulle han nog inte behöva göra i fortsättningen om han satte större skovlar på hjulet, tänkte han, och i utförsbac-

karna gick det som smort. Det värsta var att han glömt att konstruera en broms och därför blev farten en smula vansklig ibland när backarna var alltför stora, men det var också en sak som lätt kunde avhjälpas.

◇

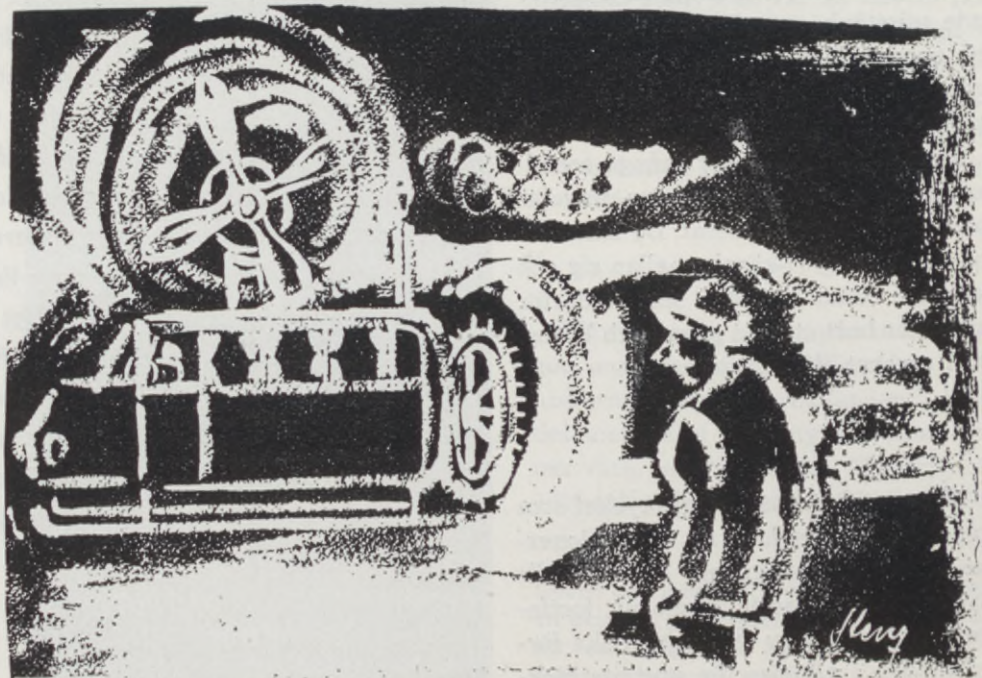
När han åkt någon mil kom han till ett utförslut, det största på hela vägen, och farten blev svindlande. Men där var olyckan framme. I en stark kurva törnade han mot ett träd, ekipaget stälpte och dörren kom på undersidan. Han blev fastklämd mellan ratten och sätet, en arm och ett ben ville inte lyda när han försökte göra sig lös.

Det blev snö natten efter och alla spår snöade igen, därför tog det två dygn innan vi återfann ekipaget. Englund var nästan halvdöd, vi släpade hem honom och han kom till lasarettet i Sundsvall för hoplappning av en bruten arm, två brutna revben och ett lårben.

Efter den betan blev han aldrig riktigt sig själv. Han slutade helt med uppfinningar, började läsa bibeln och blev religiös. Han skaffade sig arbete i en fabrik, flyttade med familjen till en bolagslägenhet och lämnade skogstorpet öde.

För dem som är intresserade av tekniskt framåtskridande finns en perpetuum mobile och en vinterbuss att beskåda i ett ödetorp någonstans i urskogen mellan Ångermanland och Medelpad.

— Under ett par veckors tid hade han varken tid att äta eller sova, och en dag var fordonet färdigbyggt...

■ KLIENTER OCH...

Forts. fr. sid. 7

ket verklighetstroga — för att visa vilken stor betydelse det har att klienten vet vad han kan vänta sig när han tar kontakt med socialvården.

För socialarbetare kan detta låta ganska överraskande. De reflekterar inte alltid över att de hjälpsökande vet så litet om hur socialvården arbetar och vilka ramar den måste hålla sig inom, ekonomiska och psykologiska, ibland av betydande storlek.

Därför skulle det vara mycket nyttigt om vi gjorde mera för att presentera vad socialt arbete är, hur det går till och vilka resurser det disponerar över. Och i de enskilda fallen tror jag att det många gånger skulle vara lämpligt att socialarbetaren började med att på ett naturligt och chosofritt sätt tala om vilka möjligheter han har och vilka krav som å andra sidan myndigheterna och förtroendemännen ställer på honom.

◇

Fördelen med en sådan introduktion är uppenbar. Den gör att den fortsatta diskussionen blir mera verklighetsbetonad, men den gör också — och det är det väsentliga i det här sammanhanget — att olikheten i socialarbetarens och klientens roll inte blir så kraftigt markerad. I själva verket ska ju de två tillsammans lösa ett problem och den största aktiva insatsen ska komma från klienten och inte från socialarbetaren.

Med en sådan utgångspunkt för de följande resonemangen blir det omöjligt för socialarbetaren att sätta sig på sina höga hästar och klienten behöver inte misstänka att den andre ser ner på honom. Han känner större förtroende och han kommer att diskutera på ett öppnare sätt.

Naturligtvis finns det många socialarbetare som redan arbetar ungefär som jag här har skisserat. De kan skapa en naturlig vi-känsla mellan sig och klienten utan att den senare därför glömmer bort att de i grund och botten är i mycket olika situationer.

◇

Men det finns samtidigt mycket som hindrar och försvårar att diskussionerna får denna bakgrund. Framför allt tycker jag att socialarbetarna fortfarande på grund av organisatoriska förhållanden i alldeles för stor utsträck-

ning är tvungna att uppträda först och främst som myndighetspersoner. Det är ingen naturlig utgångspunkt för ett samtal om ömtåliga problem där man vet att ingen lösning kan nås om inte klienten själv vill medverka. Därför har ju också på en del områden socialvården mer eller mindre misslyckats — det gäller inte minst inom nykterhetsvården där socialarbetaren får arbeta med hjälp- och stödåtgärder samtidigt som både han själv och klienten vet att det plötsligt kan bli fråga om frihetsberövanden. Och om vård på anstalt, vet vi inte mycket och i varje fall mycket litet positivt.

◇

Den stora fördelen med den hastiga och omfattande utbyggnaden av socialförsäkringarna är att dessa förmåner relativt snabbt har kommit att uppfattas som rättigheter. Det är mycket svårare att nå fram till att en hjälp som utgår i behovs prövad form (fattigvård-socialhjälp är det typiska exemplet) också uppfattas som en rättighet. I äldre tider var det inte heller en rättighet utan här fanns utrymme för mycket godtycke hos myndigheterna.

Men också idag är det svårt för klienten att tänka bort socialarbetaren i sammanhanget, när det är fråga om en

individuell prövning. Det finns så många psykologiska skäl som talar för att klienten ändå vill knyta ganska mycket av avgörandet till hur assistenten personligen har reagerat inför honom. Och då är hela relationen skev. Då skapas ett beroende som inte passar ihop med ett demokratiskt samhälle. Vi har väl alla någon gång varit med om att någon tackar oss mycket värdsamt för att vi har gjort det som är en självklar skyldighet i vårt arbete. Och visst är det trevligt när människor umgås med varandra på ett vänligt sätt och uppskattar om man gör något för dem. Men samtidigt vill vi väl ibland värja oss mot den här formen av tacksamhet, är överkänsliga för den därför att den visar att det fortfarande är så svårt att klargöra för människor vilka rättigheter de har när de är i en besvärlig situation. Det talas och skrivs så mycket om en och annan tuff (och invärtes i allmänhet mycket blöt) ung pojke som uppträder arrogant inför en domstol. Men det talas sällan om de många äldre människor eller personer med ett handikapp som fortfarande i vårt välfärdssamhälle med en viss tvekan och med alldeles för stor ödmjukhet ifrågasätter om de har rätt att fordra någon hjälp av myndigheterna och personliga insatser av socialarbetarna.

Snölyktor

*Långt från mina dikter
är allting förunderligt vitt:
ett oskrivet blad med mörker kring.
Långt från mina dikter
— och ändå tätt intill —
skymtar bleka flickansikten
över vinterns frusna reden
och varje fladdrande låga
är ett girigt litet fågelgap
i mörkret. Kylan där är varken
marmorns eller kopparlövens.
Blott en trasig vante lagd
kring hjärtat. Det är Sverige.
Snölyktor förtrollar jorden*

LASSE SÖDERBERG

Från ökstocken till flygmaskinen

En skildring om kommunikationer på marken, på vattnet och i luften

Av Nils-Eric Björsson

Färdmedlen utgör en av de viktigaste grundstenarna till vår civilisation. När man omkring år 3000 f. Kr. konstruerade det första hjulet kom kanske också vår största uppfinning genom tiderna till.

Det fortskaffningsmedel som människan först kom att använda sig av var de stormfällda trädstammar som flöt omkring i floderna. Genom att sätta sig grensle på dessa träd sökte sig jägarna i allra äldsta tider till nya jaktmarker. När sedan stenyxan kom i jägarens hand kunde trädstammen urholkas och förvandlas till ökstock. Det finns infödingar som ännu i denna dag använder sig av sådana ökstockar och det tar bortåt tre månader för dem att förfärdiga sin farkost.

Redan under stenåldern företog man långa färder. Historien berättar om infödingar från Asiens sydkust som seglade långt ut på Stilla Havet och befolkade de många öar som finns där. Detta kunde ske först sedan man gjort kanoten eller ökstocken sjösäker genom att koppla ihop två kanoter med varandra eller med långa slanor fästa en mindre stock vid den större. Kanoten var nämligen lång och smal och kantrade lätt.

◇

Man tror att människan började använda sig av segel ungefär samtidigt som hon uppfann hjulet. Omkring 3000 f. Kr. dyker nämligen de första vasbilderna med kombinerade rodd- och segelskepp upp i Egypten.

Konsten att segla ett skepp lärdes långt senare här i Norden: ett par sekel före vikingatiden. Olav Tryggvasons "Ormen Långe" är ett berömt exempel på vikingaskepp. Fartyget var 45 meter långt, förde 34 par åror och hade 1.000 mans besättning.

Vikingaskeppet saknade däck; först vid slutet av 1100-talet började skeppen förses med däck samtidigt som en ny fartygstyp kom till: koggen. Koggen var bred och fyllig och hade påbyggnader förut och akterut. Under 1400-talet blev karavellen den förnämsta fartygstypen: den kännetecknades av högre master och stävbygg-

nader samt flera segel. Det var med tre karaveller som Columbus gjorde sin första resa till Amerika.

Det är omöjligt att här i detalj följa fartygens utveckling. Låt oss nöja oss med att peka på segelfartygsepokens höjdpunkt: 1700- och 1800-talen då fullriggarna tjusade världen.

Redan under antiken hade man börjat ersätta årorna och seglen med skovelhjul, som endera drevs för hand eller av djur. När så ångmaskinen uppfanns 1690 började man göra försök att med ångkraft driva skovelhjulen. Det blev en amerikan som lyckades med detta, Robert Fulton. 1807 färdades han 240 kilometer uppför Hudsonfloden med en 46 meter lång

hjulångare; ångmaskinen var på 18 hästkrafter och farten 3,5 knop. Därmed inleddes ångfartygens tidevarv.

◇

Men så småningom fann man att med hjuldriften skulle aldrig några högre farter kunna uppnås. Problemet löstes 1836 då svensken John Ericsson och samtidigt med honom engelsmannen Francis Smith konstruerade en effektiv propeller.

Christofer Columbus behövde sjuttioen dagar för att göra sin första överfart från Spanien till Antillerna 1492. Historien ger besked om att det ända fram till 1850 i medeltal tog två månader att färdas över Atlanten.

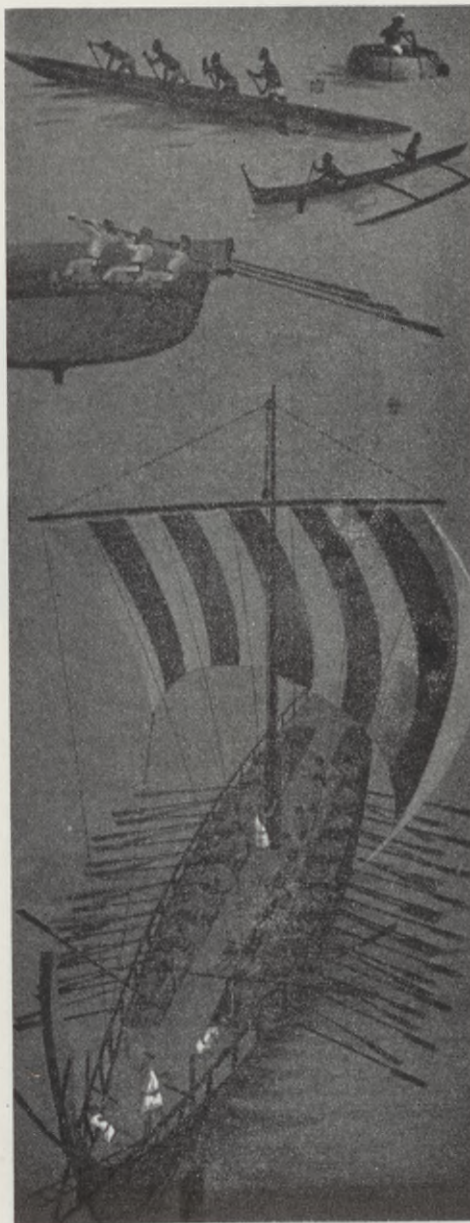
Den första resan över Atlanten med ångfartyg gjordes 1819. Det var en tremastad amerikansk hjulångare med namnet "Savannah" som gick från Georgia till Liverpool. Då folk på segelfartygen såg "Savannah" komma omgiven av rökmoln trodde de att båten hade fattat eld. Maskinstyrkan var bara 30 hästkrafter — Svenska Amerika Linjens Gripsholm har en maskinstyrka på nära 20.000 hästkrafter och de allra största atlantångarna har maskiner på omkring 250.000 hästkrafter.

Ett annat namn i sjöfartshistorien är hjulångaren "Great Eastern", som byggdes 1852. Det var en havets jätte byggd av järn och med en längd av 211 meter. Den hade sex master och fem skorstenar och kunde ta bortåt 4.000 passagerare. Den tillryggalade Nordatlanten på nio och ett halvt dygn — ett fantastiskt rekord på sin tid!

◇

"Järnvägarna har kanske mer än någon annan uppfinning förändrat människornas levnadsförhållanden", heter det med rätta i en nyutkommen bok om våra samfärdsmedel. "I början av 1800-talet föreföll det som om städer-

Överst en "rundbåt" från Assyrien, i mitten en ökstock, grundtypen för nästan alla båtar, och längst ned en s. k. grekisk trirem med roddare och segel.

Skeppsskrovet har genomgått många omvandlingar. Träfartygen avlöstes av jättar i järn och stål. Ånga och olja blev effektivare drivmedel än åror och nyckfulla vindar. En modern atlantjätte håller tiden på helt annat sätt än då Christofer Columbus 1492 gjorde resan från Spanien till Amerika på sjuttioen dagar.

nas tillväxt skulle upphöra. Folkmängden i storstäder som London och Paris syntes stanna vid några hundra tusen innevånare. Detta berodde på att all skog i närheten av städerna hade förbrukats för uppvärmning av bostäder o. dyl. Något effektivt transportmedel för större kvantiteter kol och livsmedel fanns inte och vattenbrist rådde på många håll. Å andra sidan hade man på landsbygden svårt att få sina produkter sålda. Brist på redskap och utsäde ledde till fattigdom. Allt detta förändrades genom järnvägarnas tillkomst. Förbindelser kunde nu skapas mellan olika landsdelar och olika länder och nya handelsvägar öppnas. De områden, där järnvägarna drogs fram, utvecklades snabbt och nya stora industriområden växte upp. I Nord- och Sydamerika, Afrika och Asien blev järnvägarna det förnämsta medlet för civilisationens spridning."

Det var på 1700-talet som den första järnvägen kom till. Man började då tillverka räler av järn, på vilka vagnar drogs av hästar eller människor. År 1804 byggdes det första loket av engelsmannen Richard Treventhick och några år senare konstruerade ett par landsmän till honom ett lok avsett för koltransporter i gruvor; det drevs med hjälp av ett kugghjul.

Georg Stephenson hette en annan engelsman som arbetade på att utveckla loket. 1823 fick han i uppdrag att bygga den första egentliga järnvägen; den var avsedd för persontrafik och gällde den 39 km långa sträckan mellan Stockton och Darlington. Några år senare fick han ytterligare ett uppdrag: han anställdes som ledare vid byggandet av den 48 km långa linjen mellan industristaden Manchester och hamnstaden Liverpool. Det var vid detta tillfälle som en berömd tävling anordnades mellan några olika lok. Stephensons son Robert segrade med sitt lok "Rocket" bl. a. över John Ericssons "Novelty". Han uppnådde den häpnadsväckande hastigheten av 45 kilometer i timmen.

Hastigheten 100 km uppnådde man första gången 1835. 1849 kom man upp till 120 km, alltså samma hastighet som flera av våra dagars snälltåg har.

1869 öppnades den första Pacific-järnvägen mellan Ohama och San Francisco, en sträcka på 5.320 km. 10.000 kinesiska banarbetare var sysselsatta med den första hälften av linjen. Det tog sex dagar att färdas sträckan och det var säkrast att ha laddade skjutdon i bagaget. Järnvägen drog

fram genom farliga trakter; indianer och banditer låg ofta och lurade. Ibland tvangs tåget att stanna mitt i en bufelhjord.

Men Pacific-banan var nu inte den första på amerikansk mark; redan 1832 öppnades linjen New York—Philadelphia. I Ryssland invigde tsaren år 1851 den första järnvägen mellan S:t Petersburg och Moskva, samma år som Robert Stephenson började byggandet av en järnväg i Egypten. Här hemma blev den 8 km långa Fryksta järnväg i Värmland vår första, den togs i bruk 1849. I fjol var det hundra år sedan stambanan Stockholm—Göteborg öppnades.

Redan Heron i Alexandria, 100 f. Kr., umgicks med idén till ett självgående fordon och till den stora skara som funderade över problemet hörde även Lionardo da Vinci. Holländaren Simon Stevin konstruerade mot slutet av 1500-talet en vagn försedd med två master och segel. Men tanken att utnyttja vindkraften fick inte något lyckligt praktiskt resultat.

Det var på Ludvig XV tid som den första automobilen rullade fram. Artilleriofficeren Nicolas Cugnot konstruerade 1770 en trehjulig ångvagn, avsedd att dra tunga kanoner. Den var sannerligen inte lätt att styra, vilket inte förvånar när bilder berättar att att den tunga ångpannan och ångmaskinen hade anbringats framför det enda styrande framhjulet.

På 1830-talet hade man lyckats skapa ångdrivna landsvägsfordon som kunde gå längre sträckor; i England fanns det t. o. m. vid denna tid ett flertal landsvägslinjer. Den längsta mätte 120 km och den fart som ångvagnarna kunde nå var faktiskt 60 kilometer i

Så här romantisk såg en bil ut i bilismens barndom, då farten var låg och trängseln på vägarna ett okänt problem.

timmen. Men ångbussarna var allt annat än populära hos dem som byggde och bodde där dessa rullade fram: de var bullersamma, rökbolmande monstra, som någon sagt.

De båda tyskarna Carl Benz och Gottlieb Daimler räknas som automobilens fäder. Egentligen var det österrikaren Siegfried Marcus som 1864 konstruerade den första bensindrivna bilen, men eftersom hans experiment inte ledde till någon fortsatt tillverkning som i fallet Benz och Daimler, så är det de senares automobilkonstruktioner från år 1886 som fått äran.

◇

Om nu bilen konstruktivt blev till i Tyskland så var det i Frankrike som den först kom till vidsträckt användning. Nästa steg hette massproduktion och här kom USA in i bilden. Framför allt tänker man då på namnet Henry Ford.

I år är det hundra år sedan Henry Ford föddes och sextio år sedan han bildade firman Ford Motor Co. I början byggde man sex vagnar per dag, men produktionssiffrorna växte snabbt i höjden och år 1905 kom man upp till

nära 1.600 bilar och 1907 till 15.000. T-Forden, som man så intimt förknippar med Henry Fords namn, byggdes fram till 1927 i inte mindre än 15 miljoner exemplar.

God service och reservdelsförsörjning var ganska okända begrepp på den tiden. Men inte för Henry Ford. Förmågan och resurserna i den vägen blev legendariska och har givit upphov till ett otal historier. Det berättas bl. a. att firman en gång fick ett paket innehållande diverse skruvar, muttrar och gamla plåtbitar, åtföljt av ett brev i vilket avsändaren uttryckte sin förhoppning att firman snabbt och enkelt skulle kunna reparera den bifogade bilen tack vare sitt goda servicesystem. Ford anade att det var en av hans konkurrenter som ville skämta med honom. Efter en tid svarade han med ett brev där han meddelade att vagnen var reparerad och kunde avhämtas samt att det var en självklar sak att en så enkel reparation kunde genomföras inom ramen för firmans service.

◇

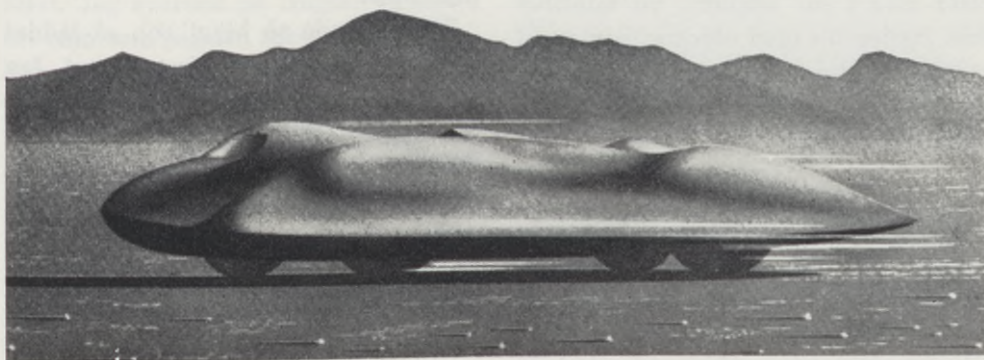
Ford räknade ut att om man lät arbetsmaterialet komma till arbetaren i

stället för tvärtom så skulle mycken tid besparas. Tio steg om dagen för 12.000 anställda innebar 50 engelska mil — detta var något som bättre skulle kunna användas. Fords tankar fick ett revolutionerande resultat: det löpande bandet.

Drömmen om att erövra luften är inte ny. Redan på antiken gjorde människorna försök att flyga med hjälp av konstgjorda vingar. Lionardo da Vincis snille var verksamt även här; han var den förste som vetenskapligt analyserade fåglarnas flykt för att försöka avbilda den.

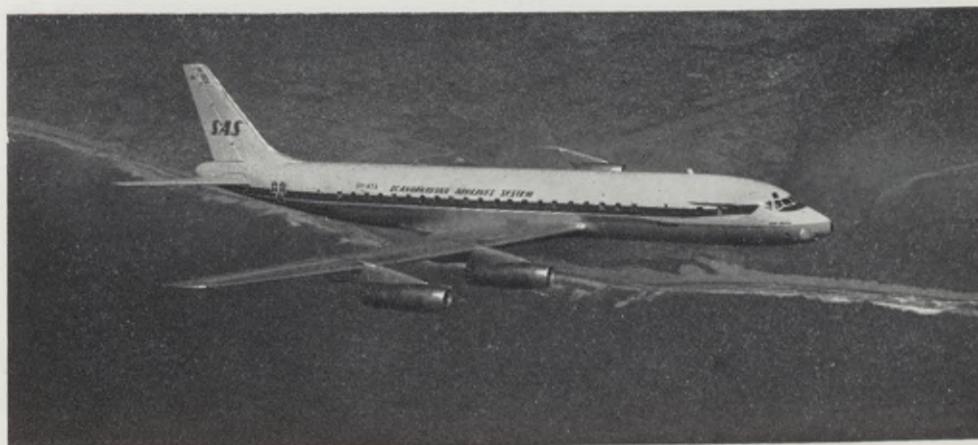
Det var i Frankrike som luftballongen första gången steg till väders. 1783 kunde bröderna Joseph och Étienne Montgolfière sända upp en ballong gjord av tyg och papper och fylld med uppvärmd luft. Samma år fick luftballongen sina första passagerare: i närvaro av kung Ludvig XIV uppsändes en "montgolfière" med ett får, en tupp och en anka. Bara några månader därefter kunde den första människan lämna jorden: fysikern François Pilatre de Rozier färdades under tjugofem minuter över Paris och nådde en höjd av 1.000 meter. Två år senare kunde man företa en ballongfärd över Engelska

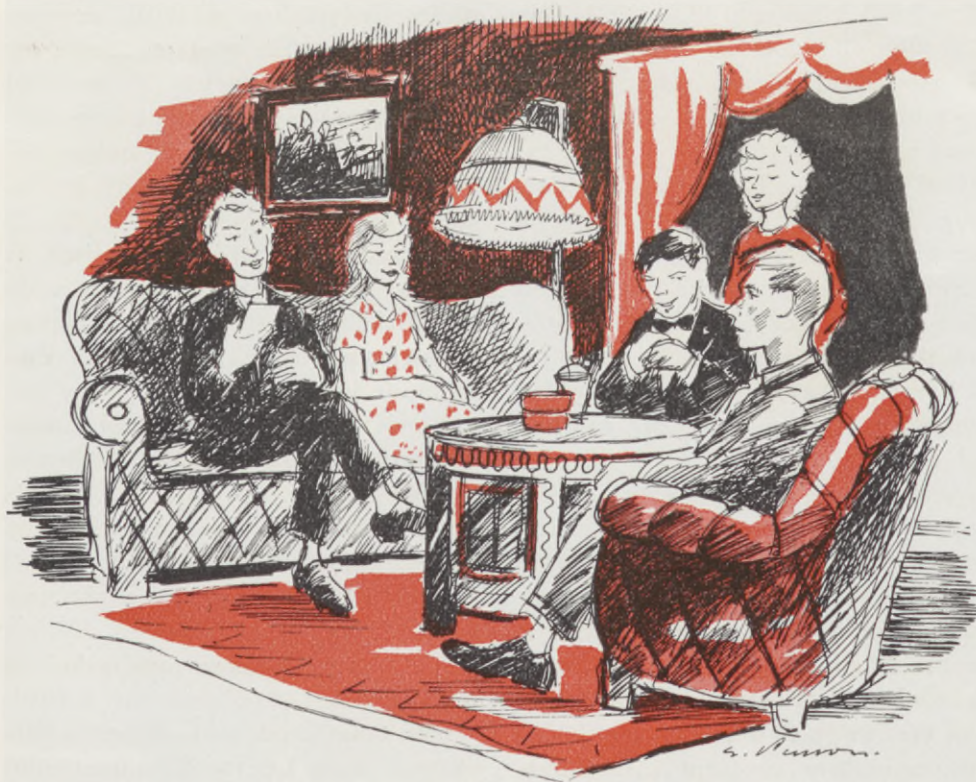
Forts. å sid. 16

Ett fartvidunder bland bilar. Engelsen John Cobb körde 633,8 km/tim på botten av en uttorkad saltsjö i Bonneville i USA år 1947.

Trots allt är vi dock mera tjugade av ett jetplan och vad det ger i fart och rymdutsikter. Och sedan har vi de "riktiga" rymdfarkosterna, som ännu inte startat linjeflyg i kosmos...

En domedag för sent

Novell av Stig Sjödin • Teckningar av Gunnar Persson

Omtumlad, solbländad lägger jag ifrån mej boken, som firat mej i en svindlande hiss ner genom tjugofem år. Det var ett uttryck som gjorde att jag plötsligt kände samma sveda på kinden, kände de tillbakahållna klorna, naglarna som ville riva och rev för att märka, men inte för att skala loss skinn och kött.

Det är i förnedringarna man får bada sin besvikelse, sina handlingars verkningar och först när de lagrat sej som sediment och fallit och regnat i det grumliga hav som är ens jag, då först kan man våga kalla sej människa.

Ett par vita tenniskor med tjocka sulor. Mer behöver inte det svidande minnet när det rullar upp en sommar på den osynliga duken i hjärnan. En regniskur efter julikvällens häftigt bulnade åska med knall och blixtskåror i det vargröna ljuset.

Låt mej se. Jag var nitton år och hade kunnat förse ett helt stationssamhälle med världsmärta. Det känns inte skönt att tänka på. Och det beror inte som man gärna skulle kunna tro på en sorts konstitutionell skamkänsla, utan på den tafatthet man är för-

sedd med i sin ungdom, en tafatthet som ställer till med olyckor, som först många år senare kan avläsas i de bitt-ra vinklarna kring en mun, det hårda skäret i en blick.

Jag hade tvingats lämna finskorna hemma den där kvällen. Bakkappan på högerskon hade gått opp i sömnen och jag hade en far som var noggrann när det gällde skor. Man understod sej helt enkelt inte slarv därför att det kostade så många obehag i form av frågor, förebräelser, exercis. Jag tror aldrig på talet om full öppenhet mellan halv vuxna och vuxna. En sån öppenhet kan ge varje ord sårkant och ett förhållande som bara innebär spänning är inget att eftertrakta.

Det var således de vita skorna. Jag kom till torsdagsdansen i utkantsparken iförd vita gymnastikskor. Man dansar inte bra i gummiskor och därför avvaktade jag, höll mej från dansbanan. Dit gick man förresten med visshet om den tristess man skulle mö-

ta. Ritualen med uppvaktande, heta pojkar, enträgna som frälsarpredikanter, hårda i nyporna och för tidigt fasta i musklerna, och de bakåtböjda, bortvända flickorna, alltid i en tyst ordväxling med sin uppgivselusta, sin lust.

Hon skrattade, det lät lika vackert som solregnet vi stod i, det som skickade gulddroppar och ädelstenar genom björkarnas och alarnas grenverk. Det hade börjat regna oförmodat. En åsksky seglade upp och brast i en knall och regnskuren sopade dansbanan ren från folk. Jag gick mot min cykel när de första dropparna kom och hade hunnit en bit genom parken när botten i vattencisternen gick ur och slagregnet började. Jag hoppade av cykeln och ställde mej mot en av de bladtäta lönnarna som fanns inplanterade i parken. Då fnittrade det till bakom ryggen på mej och jag vände mej om.

Det var den flickan som jag skulle möta sen i Sandemoses bok där det stod att "allt i livet kommer en domedag för sent".

Jag hade ett par ljusa flanelbyxor och en slinkkavaj från fjolårskostymen på mej. Och så de vita skorna. De såg annorledes ut, det förstår jag, men vårt herrmode gick lite egendomligt slingriga vägar och förresten tog man vad man hade.

Vi språkade så blygt och så laddat som man gör vid det första mötet. Jag kan inte teckna trivialiteterna nu utan att blicken skymms av den obeskrivliga glädje som ett bejakande svar skänker. Det fanns något i hennes ansikte som redan undrade varför jag inte gick rakt på sak. Jag visste vem hon var. Vi höll noga reda på herrskapsjäntorna, vi som utan att blunda kunde räkna upp den sociala graderingsskalans alla attributer. Hennes ryktes fjäril var inte alldeles vit, lite solkig i vingkanterna av ett påstående som löpte snabb stafett från pojkmun till pojkmun. Hon skulle ha svårt att hålla emot enträgna attacker. Det kan gå en istid innan man inser att mycket av denna rök utan eld består i en avvisad invit, i den besvikelse som infinner sej när någon känner sej tillbakastött för att han inte är fin nog. Jag trodde inte heller att jag var tillräckligt fin.

Vi dansade efter regnskuren och jag övervann min egen ilska över gymna-

stikskorna genom att påpeka hur opraktiska de var och jag skylde mej i lögnen att jag inte hade haft för avsikt att dansa. Just som om någon går på dans i avsikt att inte dansa.

Jag kysste henne sen i dunklet under en rosspaljé.

Och där började den domedag jag skulle hållit i tid med mej själv.

Den sommarn var en blå tango populär, vi hade dansat till den. Och hon nynnade den innan vi skildes och frågade om jag brukade bada vid det badställe man skulle bada vid, om man ville hänga med och synas bland ungdomen. Jag sa att jo, det hände. Ännu hade ingen enstöring tagit plats i mej.

◇

Så träffades vi igen och en sommarkväll som var så mild att man kunde linda den kring fingret och stoppa den i fickan, steg jag aningslöst in genom grinden till villan där hon bodde.

Nu hade jag sommarkostymen och kunde väl knappt skiljas från de ynglingar ur ett annat samhällsskikt som hon också inviterat. Flickorna gjorde mej rädd plötsligt. Jag visste inte vilka tonfall som var mina. Ty allihop talade med en accent som man då och då hört hos ett arbetsbefäl, hos ingenjörer. Men samlat och ljudande som ett annat språk gav det mej tunghäfta först. Jag svarade på frågor. Vi satt i ett rum som jag sen förstätt betecknades som herrum. Läderfåtöljer, rök-bord, cigarrök som bitit sej in i själva lädret. Över huvud minns jag inga såna detaljer som ger en berättelse yttre ram.

De pratade lärare, betyg och hur skönt det var att skita i skolan. Jag studsade till över deras naturlighet och deras självklara användning av ordet skit. I min mun skulle det ha låtit som en utmaning. Någon frågade vad jag jobbade med.

Jag beskrev för dem hur det kändes att stå i värmen. Och jag tog mej till att berätta om hur vi rörde ut havremjöl i dricksvattnet för att slippa knäa av matthet.

En av flickorna, som de andra gick-lade med därför att hon var så över-raskad inför allt som luktade arbete, ryste och sa att hon var glad att slippa behöva umgås med arbetsfolk.

Den förstämning som hennes ord orsakade lät jag ebba ut.

Vi fick te sedan och det var en ovanlig dryck för mej, men jag iakttog och lärde mej av deras vana handlag.

Vi språkade så blygt och så laddat som man gör vid det första mötet...

Små psykosor, sammangaddningar, hackkycklingsord kan man aldrig riktigt kartlägga grunden till. Och därför vet jag inte hur det började. Hon hade tagit ett kort på mej vid badstranden. Det var när vi skulle åka hem en dag och jag hade också då de vita gymnastikskorna på mej. Nu tog hon fram korten och visade mej dem vid te-bordet. En av flickorna bad att få se, de vandrade runt. En av pojkarna med en snipa till näsa och ett irriterat förakt kring den högdragna munnen slet åt sej ett av korten, frynte på näsan och sa:

— Skulle ni segla?

Så klatschar den överlägsne med sin piska. Jag vart het och kall där jag satt. Jag visste om mitt utanför, mitt påbrå och min plats, och jag slog ifrån mej och sa att det fanns folk som inte alltid kunde klä sej för rätt tillfälle.

Och sen tog jag hämnd via flickan, eller rättare sagt på henne. Jag hade

Vi for en söndag i lånad båt, flickan och jag, och hälsade på denne vän på hans konvaljeholme.

en vän vid den här tiden, en man som var smockfylld av glada cynismer, om såna är tänkbara.

Han bodde i ett fyrspisrum och klarade sej själv, det var inte många ungarlar som gjorde det. Han orkade höra på mina valhända utläggningar, på mina spridda studier i böcker och liv och när det gällde flickor var han alltid lika säkert neutral. Han trampade inte in i någons själsliv burdust med dumma tekniska knep.

Jag lät henne träffa denne genomskådande bakvärmare. Han förskräckte henne först med sina hemmagjorda levnadssentenser och sina ordspråk. De var inte av denna världen.

Det rimmar dåligt, sa fan när dom sjöng i kyrkan.

Det är kokt på äkta vägglusskal, sa han om kaffet.

Ett riktigt handslag är att sätta värde på, i synnerhet om en tia medföljer.

I kärlek sitter alla på dårhus.

Herrskapsfis luktar också fis.

Han brukade berätta att han som mått för sin uppriktighet brukade ställa upp ett brudgumssvar. Den brudgummen hade svarat inför präst och menighet att ja, han tog bruden, med skogar och ägor och bankbok. Fast det räcker med en och annan utströdd sanningssägare bland folk. Skulle alla vid alla tillfällen tala sanning och följa sina hjärtans bud skulle det inte finnas matsnus att köpa och det vore i sanning bedrövligt.

◇

Vi for en söndag i lånad båt, flickan och jag, och hälsade på denne vän på hans konvaljeholme.

ket praktisk. Har jag gäster kan de sova fyllan av sej var för sej, brukade han säga.

Han bjöd oss på en elementär måltid, på limpa, falukorv och margarin. Han gjorde det utan att jag med ett ord antytt mitt behov att chockera henne. Hon blev tyst och ställd. Vi skar och åt och bar oss åt så primitivt som vi aldrig annars gjorde. Hon hade svårt att få ner.

— Till detta bjuder jag öl och brännvin eller äkta vägguskaffe, om den högvälborna damen vill sentera så enkla drycker, sa han med en av sina fransyska gester.

Någon främling jag läst beskriver det svenska brännvinet som en cobra, som efter ett par glas reser sej och hugger obönhörligt. Så tog det på henne.

Bakvärmarfilosofen städade efter oss utan att med ett ord säga vad han tyckte. Det var han som höll brännvin.

Den som länge stått i ett arbete som ger valkar och som tvingar en att gräva i olja, fett och smuts, vet att det tar veckor innan den innötta smutsen släpper, man kan tvätta sej i evigheter.

Det finns handlingar som sitter i på det sättet. Avböner hjälper inte, själv-sargande försök att finna förklaringar till ett beteende lägger ingen lisa på såret, det finns där som en svidande skåra. Självsprickan smakar åt samma håll. Självsprickan i själen läker sent, om den nånsin gör det.

◇

Utåt var det inget märkvärdigt som skedde. Jag fick henne i båt framåt kvällen och hon tröstade mej med att hon skulle smyga sej osedd i säng när hon kom hem. Hon satt på baktoften och jag hade henne i ögonen mellan varje årtag. Hon var blek. När hon vände sej och såg bortefter den krusiga gatan som vår båt gjorde i det kvällsblanka augustivattnet, såg det ut som hon sökte något förlorat, något oefterkalleligt tappat. Jag grät mej röd inåt, utan tårar.

Jag vet fortfarande inte vad det var hon blev av med, en sorts varm tillförsikt, en tillit som självklart står på insikten att människor inte först och främst vill andra något ont. Det är smått om människor som kan bevara den insikten och tilliten helbrägda genom livet. Jag hade reducerat antalet med en, ty den förnedring hon upplevde kunde jag aldrig utplåna. Jag invigde till något som smakade bitter

spya. Och hon klöste mej med ettriga kvinnoklor.

Allting i livet kommer en domedag för sent. Jag fick ett kort till jul. Då hade vi upphört att träffas. När stenskrivorna yr in som från ett sprängskott när man talar med någon som man blivit fängslad till med kärlek, då är det dags att stiga av.

Jag fick alltså ett kort till jul. Där stod att hon önskade mej en trevlig helg med mycken mat och dryck. Ordet dryck var understruket.

När jag berättade om hälsningen för den glade cynikern, jag tyckte att han hade del i mitt elände, så svarade han bara med sitt vanliga outgrundliga språk.

När du blir klok på fruntimmer så ska du få tjuvfem öre av mej.

Jag har inte behövt ge honom tolvskillingen än.

Stig Sjödin är mest känd som lyriker, men kan också ge liv och känsla åt den mera tungrodda prosan — eller vad sägs om denna starkt självbiografiskt färgade novell? Den lyriska debuten skedde 1945 med samlingen "Blindgångare". Mest läst och citerad torde dock hans stora genombrottsbok "Sotfragment" vara — en samling lyriska porträtt från ett järnbruk, en verklighets-skildring på versfötter utan motstycke i yngre svensk arbetardikt.

■ BALETTDANS ELLER...

Fort. fr. sid. 19

□ Sportfisket har urartat till ren meningslöshet genom de hårt affärsmässigt arrangerade pimpeltävlingarna landet runt.

□ För övrigt är det väl också så att märkesraseriet även inom de rena motionsidrotterna gått litet väl långt. En alltför brokig märkesflora verkar i det s. k. långa loppet knappast stimulerande, snarare tvärtom. Avskräckande exempel härpå kan man finna i dagens idrottssamhälle.

◇

I tidens begynnelse var det de många farorna som skärpte människans fysiska motståndskraft. I dag har välfärdsstatens bekvämlighet utan tvekan i avsevärd grad försvagat den, och kanske är detta faktum inte bara att notera som en milstolpe på vägen mot mörko lande. Kanske kan det också ses som en ljuspunkt, en impuls till skärpt vaksamhet och en ny insikt om nödvändigheten av att äga en sund kropp, att hysa sin eventuellt sunda själ i.

■ FRÅN ÖKSTOCKEN TILL...

Fort. fr. sid. 13

kanalen och uppstigningar med ballonger blev allt vanligare.

◇

Aeroplanets princip upptäcktes 1809 av en engelsman, George Cayley. 1848 lyckades John Stringfellow att för första gången få en flygplansmodell att lyfta. Den var utrustad med två propellrar och ångmaskin.

Den som först av alla lyckades lämna marken ombord på en flygapparat enbart genom propellerns kraft var fransmannen Clément Ader, 1890. Han lyckades lyfta 20 centimeter över marken och flyga 50 meter. "L'Eole" hette det första aeroplanet och det mätte 15 meter mellan vingpetsarna och hade en ångmaskin på 20 hästkrafter.

Bröderna Wilburn och Orville Wright räknas som det moderna flygets verkliga pionjärer. Den 17 december 1903 genomförde de i sitt biplan världshistoriens första motorflygning. Med en 16 hästkrafters motor lyckades de hålla planet i luften 59 sekunder. Resultaten kom sedan slag i slag.

1907 uppgick längdflygningsrekordet till 771 meter. Det innehades av Henri Falman, som är den första piloten som färdats över ett större område: 27 kilometer.

◇

Den viktigaste dagen i flygets historia betecknar man den 25 juli 1909. Då flög fransmannen Louis Blériot i ett litet monoplan på knappt 25 hästkrafter från Calais över Engelska kanalen. När han landade på engelsk mark hade han flugit 38 kilometer på 37 minuter. Nu öppnades världens ögon på allvar för flyget.

◇

Men ingen trodde väl att det skulle vara möjligt att kunna flyga den långa sträckan tvärs över Atlanten. Men den tiden kom. 1919 genomfördes den första Atlantflygningen av de båda engelska piloterna Alcock och Brown. De flög från Newfoundland till Irland.

Den bragden överträffades 1927 då svenskättlingen Charles Lindbergh i ett litet enmotorigt plan, "Spirit of Saint Louis", ensam flög den 630 mil långa sträckan från New York till Paris. 33 timmar tog färden som med guldbokstäver står inskriven i flygets bragdbok.

Två miniatyrer

OÅTKOMLIG

Den rike bonden förföljde vallpojken med lyftad lie.

— Stanna, din fan, så jag får skära halsen av dej! skrek han flåsande.

Men vallpojken hoppade med ett mjukt språng rakt ner i brunnen. Han hade ännu huvudet ovanför ytan då bonden hann fram till kanten.

— Hahaha, skrattade vallpojken, nu kan du aldrig få tag i mej — inte nu, för nu har jag hoppat ner i *Dödens mun!*

— Å, du din satans valp! klagade bonden stönande. Varför ska du sta och dränka dej just som jag tänkte hugga huvet av dej!

— Det är lagom åt dej, rika fetknopp! ropade pojken glatt. Jag ska väl ha nåt roligt i livet, jag med!

Och så sjönk han mot botten av den djupa brunnen. Hans skratt porlade upp genom vattnet och spred sig i ringar på ytan.

Den rike bonden kastade vredgad lien i gräset, knöt händerna hårt mot den solljusa himlen och svor länge av ilska.

Björnsön

KVINNAN I DALEN

Det har hänt många gånger, alltför många — hon har längesen tappat räkningen. Varje gång säger hon sig: Nu har jag äntligen nått fram, nu har jag äntligen hittat den rätta platsen, den rätta utsiktspunkten, från den här höjden kan jag se ut över landskapet och mitt eget liv, över hela tillvaron och alla dess livsmöjligheter som är till också för mig, nu kommer jag sent omsider att finna meningen med mitt eget jag och med världen!

Och varje gång hoppas hon och försöker tro att det är sant. Hennes ögon lyser av förväntningar, kroppen darrar av otålighet, hon andas flämtande och sträcker händerna framför sig utan att veta det.

Men bergstoppen hon står på sjunker plötsligt under henne — varje gång. Och i hennes blick falnar lika hastigt förväntningarnas glöd. Hon befinner sig i en dal, ständigt i en dal, bland barn och dårar. Och horisonterna är så trånga, ingenting finns att se, annat än dalen, barnen och dårarna — och så givetvis det hon alltid glömt eller förbisett: spegeln, spegelsynen.

Snyftande smusslar hon undan den avskydda bilden, blir sen stående med nästan tomt ansikte, utan att höra eller se, blicken är nu slocknad och riktad inåt, händerna hänger meningslösa utefter sidorna.

Då hon slutligen med trevande steg lämnat platsen återtar landskapet sin tidigare topografi. Berget höjer sig och står där som förut. Vid klar väderlek lockas många till dess högst belägna punkter för att få skåda ut över det sköna landskapet. De knappt skönjbara horisonterna är avlägsna som världens allra yttersta gränser...

Av Gustaf Rune Eriks

Med barn på Spaniens kust

Av Maud Bryant

Med mina döttrar, elva och två år gamla, bosatte jag mig för sex år framåt i Torremolinos, en liten fiskeby vid "Costa del Sol", solkusten i södra Spanien.

Det var en upplevelse att från vårt kalla klimat och standardiserade levnadssätt komma in i livsrytm hos en spansk by med moriska kvarlevor och inflytande.

Men under dessa år genomgick den primitiva byn utanför Malaga en avsevärd metamorfos.

Torremolinos kom på modet. Turister från hela världen strömmade dit för att njuta av sol och värme under sina semestrar. Konstnärer levde billigt i en inspirerande miljö. Men det drog också med sig att äventyrare och gigos invaderade den lilla guldbyn, se-

dan affärsmän, isynnerhet penningstarka amerikaner med fruar och döttrar slog sig ned där för att köpa upp ännu billig mark, öppna barer, bygga hotell och hollywoodinspirerade bungalows med swimmingpool, utegrill och alla moderna bekvämligheter.

◇

Frimodiga utländskor gick omkring i shorts och långbyxor och blonda flickor strövade omkring på plagen i bikini med olika boyfriends.

Detta var något oerhört. Befolkningen stirrade stum av förvåning på utlänningarnas fria sätt och opassande seder.

De själva levde ännu kvar minst femtio år tillbaka i tiden och i sträng katolsk anda. Man såg ofta svartklädda spanjorskor hastigt göra korstecknet innanför sina hucklen som skydd mot dessa "onda andar" och som till deras fasa inspirerade ungdomen att ta efter deras omdömeslösa frigjordhet.

Framför allt började ungdomen ta avstånd från sedan sekler nedärvd vidskepelse och fördomar. Och varför skulle de sitta instängda bakom gallerfönster, strängt bevakade av mödrar och kvinnliga släktingar, aldrig träffa sin tillkommande mellan fyra ögon, då utländska ungdomar promenerade fritt omkring? De äldre började så småningom acceptera utlänningarna till en viss gräns. Genom dem strömmade pengar in till den förut så fattiga fiskebyn. De fick bättre avlönade platser. Familjerna flyttade än tätare tillsammans, och hyrde ut sina vitkalkade hus med stengolv och kolspis till utlänningarna, som fann dem pittoreska.

◇

Men barnen som ännu helt var i föräldrarnas vård uppfostrades fortfarande i föregående generationers anda. Babybarnen togs sällan ut i den friska luften. Och hände det någon gång var de påbyltade och inlindade som paket. Annars tillbringade de sin mesta tid i ett väl tillbommat rum med förskjutna fönsterluckor. Deras matvanor var lika gammalmodiga. Men sällan har barn pussats och kramats så mycket. Spanjorerna är helt betagna av småbarn och de visar det på ett mycket känslofullt sätt.

Teckning av Elsie-Britt Stenqvist

Min lilla blonda tvååriga dotter blev våt av kyssar när vi promenerade genom byn. I jämförelse med dem såg hon dock ut som en liten bondunge ifråga om klädsel, medan hennes spanska lekkamrater i samma ålder liknade prinsessor i skär spets, organdi och koketta angorakoftor. Även de fattigaste av befolkningen lägger ner så mycket de kan av pengar och arbete på att hålla barnen fina, särskilt om söndagarna, när de alla går i mässan.

◇

När sedan barnen kommer upp i skolåldern (skolundervisning är inte som här, obligatorisk) får de tidigt lära sig att göra nytta. Föräldrarna är oftast analfabeter. Vid rusningstid hos specerihandlaren t. ex. måste hans pojke först och främst hjälpa till i affären, de lediga stunderna får han spendera i skolan. Dock anses det mycket viktigt för en flickas utbildning, att hon får lära sig att brodera och sy och framför allt att hon kan sina böner perfekt. Hon uppfostras också först och främst till att bli en god hustru och husmor.

Min äldsta dotter som sattes i en spansk klosterschola, fick stå på knä tre timmar dagligen på ett dragigt stengolv försjunket i bön och en gång i veckan fick de i föräldrarnas åsyn gå upp i talarstolen och bikta sina synder. I och med utlänningarnas invasion av byn, upprättades amerikanska skolor med modern undervisning, i vilka den utländska kolonien oftast flyttade över sina barn.

Byarna med sin till stor del underutvecklade befolkning, har kvar en stilla livsglädje och rytm som är svår att rubba, en stolthet nedärvd sedan generationer. Trots fattigdom och förtryck lever de på sitt sätt ett rikare liv än vi, med vår sociala standard och alla dess privilegier.

◇

Den som en gång varit bosatt i en andalusisk by, lärt känna språket och människorna och fått vänner bland dem längtar alltid tillbaka.

Där lever man nära sina medmänniskor. Pengar, namn, makt och ställning betyder inte så mycket, när man har sol och värme och vad det ger av trygghet. Särskilt den inre värme som finns mellan människorna och som vi så starkt saknade vid återkomsten till vårt eget land. Men vi tyckte allting

■ BALETTDANS ELLER ...

Forts. fr. sid. 21

Sven Lindhagen tror det i alla fall, även om han medger att det alltid kommer att bli mycket svårt att dra gränser mellan vad han kallar stjärnor, B-klassare och "kandidater" (någorlunda kvalificerade).

Att helt bortse från professionalismens faror är dock omöjligt. Den antika idrottens nedgång och förfall kan inte utan vidare bortförklaras med aldrig så vidlyftiga teorier om gångna släktens organisatoriska oförmåga, krigiska lynne osv. Ty det är ju inte för intet som vi talar om det grekiska kulturarvet.

Vidare går det heller inte att bagatellisera den tilltagande råheten och hänsynslösheten inom olika idrotter. Att nu inte tala om den på många håll betänkliga bristen på takt och sportsmannaanda hos publiken. Vad är det den vill se när den går på ishockey, fotbolls- och boxningsmatcher? Vad är det som mer och mer drar den från friidrotten till boxnings- och motorarenor? Vad är det egentligen den ytterst väntar sig? Att få se sportslig kamp? Ja — men otvivelaktigt med dragning åt show, och därifrån är steget kanske inte så långt som man tror till något som betänkligt närmar sig vad man på klarspråk kallar rent slagsmål eller uppenbar lek med döden. Gladiatorspel är inte tillåtna, som bekant, men dylika förekommer ofta i historiska filmer, vilka, även om de är rena pekoral och vimlar av anakronismer, dock alltid samlar en avsevärd publik.

Den herostratiskt ryktbara kanadensiske ishockeyspelaren Darryl Sly, mannen som vid ett tillfälle lyckades bräcka Nisse Nilssons käkben på fyra ställen, skrev nyligen i en svensk idrottskalender en artikel om kanadensisk ishockey, och i denna bekänner han bl. a. följande:

"Ni kanske undrar varför inte jag spelar i något av proffslagen. Svaret

---

här var rent och fint, många vackra saker och välklädda människor. Barnen undrade dock om man firade en nationalsorg. Gravallvarliga män och kvinnor med sorgsna miner fyllde gator och restauranter. I bussarna tystades flickorna ned av irriterade blickar, när de skrattade och fnittrade på flickors vis åt någonting de fann roligt. I Spanien skrattar alla med barnen.

är enkelt. Det är ett kanniballiv. Det är fint om man står utmed det. De som gör det har det bra ekonomiskt, de som inte gör det riskerar hela sin framtid.

Där finns det verkligen fog för att tala om hårt spel. Mitt s. k. hårda spel i Sverige är närmast en söndagsskolesuck jämfört med vad som presteras i de professionella ishockeyrinkarna."

Klart besked, eller hur?

Det är inte utan att tanken svindlar när man tänker sig att all idrott en dag är etablerad som helprofessionell. Går det då fortfarande att tänka sig landskamper, VM och OS i traditionell mening? Kommer det hela verkligen att fungera enligt hävdvunna begrepp om fair play? Kommer inte brackan att definitivt "besegra" gentlemannen?

Endast framtiden kan ge svar på dylika frågor. Men en sak torde vara säker: den dagen då idrott inte övervägande är lek, den dagen är idrotten död.

◇

Lyckligtvis har vi under de senaste årtiondena jämsides med "den stora idrotten" fått uppleva en del framsteg för motions- och rekreationsidrotten. Bilåkning, TV-tittande och stillasittande arbete har ökat motionsbehoven, ehuru dock långt ifrån i den grad som vore önskvärd. Det finns optimister som tror på en cykelns renässans, och visst vore det en välkommen utveckling. Frågan är dock om inte cykeln blivit definitivt detroniserad av mopeden. Dessutom är det ju tyvärr så att det har blivit farligt att cykla. Att från storstäder och andra tätorter ta sig ut till lämpliga småvägar är numera ett företag för våghalsar och ekvilibrister. Och inte nog med det — det har dessvärre också på sina håll börjat anses som löjligt att cykla.

Även kanotisternas skara tycks ha glesnat. Det är roligare och gesvintare att fräsa i väg med en motorutrustad plastbåt tycker folk.

Segling, tennis och ridning har sina trogna anhängare, men någon nämnvärd tendens till breddning kan man tyvärr inte lägga märke till inom dessa ur motions- och rekreationsynpunkt förträffliga idrotter.

Vandrar i skog och mark gör för all del åtskilligt gott folk, men även här måste man konstatera en minskning. Det är egentligen bara de exklusivaste fjällvandrarerna som håller stilen.

Forts. å sid. 16

Balettdans eller klubbkrig inom idrotten?

Av Sture Wahlström

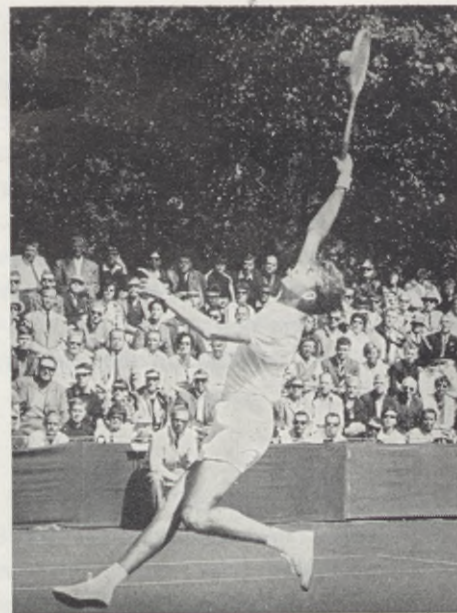
I människoslåktets barndom existerade ingen annan kroppslig träning än den som den hårda nödvändigheten bestod. Den starke fick leva, den svage gick under, så var naturens skoningslösa lag. Överallt lurade faror. Man var ständigt tvingad att värja sig mot medmänniskor, vilda djur, sjukdomar och naturkatastrofer, och härigenom skärptes självfallet motståndskraften i eminent grad. Överallt hotades man emellertid av bråd död, och trots kroppslig styrka och maximal vaksamhet hade man därför så gott som enbart turen

att tacka för uppnåendet av en hög levnadsålder.

Än i dag gäller förresten samma villkor för åtskilliga primitiva naturfolk.

Att säga när idrott och/eller medveten fysisk fostran i egentlig mening började, är naturligtvis omöjligt. Kulturer har fötts och kulturer har gått under, och därför kan man väl i stort sett inte uttrycka saken på annat sätt än att idrotten successivt utvecklats

"Den vita sporten", tennis, får väl närmast sägas vara den verkliga "balettkonsten" inom modern idrott — vacker sport att se på!

med fortskridande mänsklig odling över huvud taget.

Så småningom överflyttades de kroppsliga färdigheterna från det hårda allvarets områden till lekens. Tävlingar av olika slag befanns ge eggelse och spänning även åt dem som av olika anledningar inte kunde utöva någon form av kroppsövningar. Särskilt i det gamla Grekland nådde idrottsfesterna tidigt en enorm omfattning. Deras betydelse för sentida släkten har varit oskattbar. De har spritt glans och ära kring idrotten och därigenom lockat miljoner ungdomar till tävlingsplatser av alla de slag.

När vi talar om Grekland och grekerna, får vi dock inte glömma att den antika idrotten under Alexander den stores tid och de närmast därefter följande århundradena gick mot ett allt snabbare förfall. Tilltagande professionalism och därav följande allmän moralisk förslappning var huvudorsaken. Hyllningarna för de segrande idrottsmännen fick till sist rent groteska proportioner, och vidare gled man via vadhållning och annat spel in i en allt svärgeomträngligare korruptionsdjungel. Idrottsutövarna mutades att låta sig besegras, prisdomare och andra funktionärer tillät sig att mot kontant ersättning göra falska domslut osv.

När sensationen blir huvudsak, försvinner det som engelsmännen med ett betecknande ord kallar "sportmanship" och som skänker idrotten dess största ideella värden: ärlighet, rent spel, självbehärskning, ridderlighet mot motståndare, förmåga att bära både segrar och nederlag.

Foto: Pressens Bild

"Klubbkrig" förekommer i ishockey, även om klubbarna är avsedda av spela med.

Slagsmål mellan spelarna utgör olustiga inslag i detta annars friska och rörliga spel på isen.

Ishockeyn tillhör de hårda lekarna och "bröstvärmare" för att sätta sig i respekt hos motståndarna "tillhör spelet".

Boxaren, som inte "slår ut" motståndaren, är en dålig yrkesman i ringen.

Det går inte att blunda för hur likartade problemen gestaltar sig i dag och för två årtusenden sedan. Överallt är professionalismen på frammarsch, och självfallet kan en sådan utveckling i längden inte bidra till att stärka och fördjupa nyssnämnda ideella värden. Särskilt inom de rena kampidrotterna, framför allt boxning, fotboll och ishockey, blir det sensationsbetonade alltmer dominerande. Årets VM i ishockey vittnar vältaligt härom.

Amatörboxningen tenderar överallt till att bli enbart en förskola för dem som ämnar sig in i de professionella kretsarna. I sammanhanget bör också påpekas skillnaden i publiksiffror för de båda kategorierna.

◇

Samma är förhållandet när det gäller fotboll. De professionella lagen blir fler och fler, och samtidigt tenderar amatörfotbollen att mer och mer glida in i en oklar gränsställning. Även här är det berättigat med beteckningen förskola.

Självfallet är det meningen att en idrottsman skall kunna ta vissa risker och vara beredd på hårda törnar. Men börjar man alltför mycket tumma på begrepp sådana som rent spel och idrottsligt värdiga former, då är det förvisso fara på taket. Oförskämdheter i tal och skrift mot motståndare, överdrivet gnäll över förluster, förhandsskryt inför viktiga tävlingar osv., är uppenbart av ondo — men tyvärr tenderar dylika företeelser att öka både när det gäller stora och små idrotts-tävlingar.

Sportfiskaren är den "stillsamme" tävlingssmannen på sin sten i älven i väntan på fisk.

Ridsporten odlades på slott och herrgårdar och har väl aldrig varit en sport för de s. k. breda folklagren. Men travbanorna har blivit spelplatser av stora mått — något annat än en stilla ridtur över stora ägor och parker på adelsmannens gård.

Något radikalmedel mot dylika osunda tendenser finns väl knappast, men nog har man en känsla av att den moderna sportjournalistiken bör ta på sig en väsentlig del av syndabördan. Dess elefantiasiska utveckling med hektomber av meningslöst kringsnack och allt tuffare (läs gärna råare) terminologi har utan tvivel bidragit till att förvrida huvudet på många idrottsligt mer eller mindre begåvade ungdomar. Genom pressens skrivelser har de ofta mist allt sinne för proportioner och utvecklats till odrägliga divorer eller potentiösa parasiter.

◇

Det finns en gammal regel, som varje engelsk skolpojke till den verkan det hava kan brukar få sig ipräntad när det gäller idrottsliga ting: "Vilken bracka som helst kan vinna ett spel, men det behövs en gentleman för att förlora det."

Med andra ord: man bör i all idrottslig fostran i första hand försöka lära ut självbehärskningens svåra konst.

Mycken kritik har under årens lopp riktats mot idrottssystemet vid engelska universitet och public schools, samt mot engelskt idrottstänkande över huvud taget. Ändå kan man inte komma ifrån att vi lärt oss det mesta som är värt att lära om idrott just från England.

Gäller det att "play the game" i med- och motgång så är engelsmännen än i

denna dag föredömliga, och frågan är väl om det inte är just från England som även ryssarna lärt sig det mesta i fråga om gott sportsligt uppträdande.

◇

England är för övrigt ett märkligt idrottsland även så till vida att där föddes amatörtänkandet ur — just professionalismen. Engelsmännen var nämligen genom professionell boxning och andra liknande företeelser tidigt vana vid att betrakta sporten som skådespel. Nästan alla de nutida idrotterna har haft en engelsk professionell upprinnelse, och eftersom det den dag som är fortfarande finns professionell idrott "på rätta sidan Kanalen", så är det desto mera anmärkningsvärt att sinnet för *fair play* och *sportsmanship* hållit sig så friskt och levande som det faktiskt gjort hos engelsmännen.

Pierre de Coubertin, de moderna olympiska spelens skapare, var ingen amatörfanatiker, men han tryckte hårt på det enda ordet *lojalitet*, och det gör förvisso även lejonparten bland engelska idrottsutövare.

Kanske är det just ingen som i dag tror att det i längden går att skilja amatörism från professionalism inom idrotten. Vad man däremot kan tro och hoppas är att det även inom rent professionell idrottsutövning skall gå att framgångsrikt hävda hederlighetens och ärlighetens principer. En så mång- erfaren och garvad idrottsskribent som

Forts. å sid. 19

Solange i Frostelids by

Novell av **Sven O. Bergkvist**

Teckningar:

Majken Banner-Wahlgren

gande stegen både natt och dag: han uppfostrade henne i danskonsten, i dess tåhävningar och finesser, så att hon knappt kunde läsa innantill på avslutningen!

— Stackars jänta, sa någon.

— Det är en skam, sa någon. Skulle det inte förbjudas? Skulle det inte anmälas?

Men hur man grubblade så var det omöjligt att komma åt Enok Breivé: han skötte sin lantbrevbärarsyssla någotsånär, och han skaffade mat och kläder åt familjen, ja, det verkade rent av som om hustru och dotter frodades — särskilt dottern växte ut som knappast någon annan jämnårig, både på längden och på bredden... och ändå satte han henne på svältkur då och då, menade ryktet.

◇

Men hon blev bara större och större. Var det det som gjorde Enok förtvivlad och fick honom ur balans? Åh, han begynte plötsligt lägga brev och tidningar i fel lådor, ja, han till och med talade för sej själv och förbannade.

Så äntligen kom chansen.

— Nu är det dags, sa man. En rejäl varning är det minsta han ska ha...

Två blev utsedda, de två största i byn: Axel Frank och Per Pålman; de satt länge i Enoks kök och tryckte och den ene väntade på att den andre skulle ta till orda — men ingen kom sej för i första taget, för allt verkade ju redigt och bra på alla sätt och vis, ja...

Det var inte som det skulle med Enok Breivé, var man överens om i Frostelids by — bara det att han på sistone tagit ett sådant där namn när folk i alla tider både levat och dött som Andersson! Men si, det passade nu inte honom att heta så enkelt längre. Var han då något märkvärdigt, bara därför att han kunde spela fiol så att folk ibland inte begrep ett dyft? Fick man honom att dra en låt nu för tiden när det var dans på Bygdegården? Nej och åter nej — det var ingen riktig konst det. Men var det sant som man sa så kunde han stå därhemma i kammarn och gnälla med stråken så att det skar genom märg och ben och buga sej inför en massa personer som inte fanns!

Det var säkert inte lätt för Elna, hustrun, stackarn: en helt vanlig män-

...fadern övade henne i de grundläggande stegen både natt och dag: han uppfostrade henne i danskonsten, i dess tåhävningar och finesser...

niska som gjorde sitt, tyst och utan klagan, men som inte vågade visa sej utom dörren. Det var nog svårt för Solange också, dottern, men samtidigt hade hon ärvt en del knepigheter från fadern och förstod väl inte bättre — bara det att hon nu gick med på att bli en ballerina!

◇

Det kom ut mer och mer i saken. När hon skulle gå fram för prästen så kunde hon sällan något — det var nämligen så, åh, Skapelsens makter, att fadern övade henne i de grundläggande

Enok tog rent av ner fiolen och spelade en låt som de begrep.

Det var knappt de kunde sitta stilla.

— Du kan du, Enok, sa Axel.

— Ja, ta en till, menade Per.

Enok gjorde det — men varför var hans ansikte så sorgset i dragen och varför verkade blicken så svidande och långt borta?

Han spelade, men det var som om någon annan förde stråken i hans ställe. Hustrun smög undan som av gammal vana, tyst och inåtvänd. Hon ställde sej vid spisen och fick plötsligt fulla händer — så det var inget att säga om henne. Solange satt på en stol, med stora, kantiga händer på de kraftiga knäna, och hennes näpna flickansikte passade liksom inte längre till hennes svällande kropp.

◇

Rätt som det var så slutade Enok — tvärt och mitt i låten. Han tittade på klockan och sa till besökarna:

— Jag ber om ursäkt, mina herrar . .

— Det lät fasligt fint, sa Axel och stampade ännu med foten.

— Jo, sa Per. Hm, sa han och vaknade till.

— Vi måste dra oss tillbaka för en liten lektion, min lilla Solange och jag, sa Enok.

Han gick mot kammardörren. Dottern reste sej på tå och trippade efter. Modern vände sej en aning vid spisen — suckade hon?

Nu blev Axel Frank och Per Pålman oroliga — åh, de hade inte sagt något sanningens ord ännu och nu höll allt på att glida dem ur händerna!

— Stopp där! sa Axel. Det går bra med posten?

— Ja, va? sa Per. Ja, va?

— Som sagt, sa Enok i dörröppningen och släppte förbi dottern. Jag ber om ursäkt. Men nästa vecka ska min lilla Solange vara med på sin första bal och göra sin debut som ballerina!

— Hm, sa Axel. Nä, nu får vi väl tacka och säga adjö, sa han.

— Ja, och nu har du hört va vi har sagt, sa Per.

Och nu fick han höra vad han gick för, var de två överens om när de kom ut.

— Hädanefter blir han nog som folk, trodde Axel.

— Ja, brevena kommer nog dit dom ska, sa Per.

◇

Det kom snart ut att Solange Breivé, mer och mer kallad Ballerinan, vad det

nu kunde betyda, skulle få fara på den stora logdansen i grannbyn — och det fastän hon var bara barnet och nyligen hade stått inför präst och församling. Det var en skam, tyckte man. Men hon skulle väl öva sej i att uppträda, för snart skulle hon ju ända till Stockholm och lära sej hoppa på tå efter konstens alla regler.

— Dom skämmer ut hela byn, menade någon.

— Ja, man vågar snart inte se folk i ögona när man är ifrån Frostelid, menade någon. Vi måste göra nånting.

— Vi har i alla fall gjort vårt, sa Axel Frank och Per Pålman. Ja, kan man göra mer än slänga sanningen rakt i ansiktet på dom?

— Till råga på allt så gör dom sej till också, visste någon. Enok och jänta ska kultivera dansen på landsbygden, kan tänka, ja, är det fasoner?

◇

Äntligen kom den där dagen när det skulle bli stor logdans — men hur det hela nu sedan förlöpte, det var det ing-

... fler och fler dök på honom och han tvingades att ta till fiolen i sista minuten, i högsta hugg, och det var inte mycket kvar av den, när han slagit den i skallen på en av de värsta.

en som efteråt var riktigt klar över. Att postbudet och spelmannen Enok Breivé och hans dotter, ballerinan Solange, var bland de första på platsen, det var emellertid klart. Enok själv stod och tryckte med fiolen bakom ryggen och Solange gjorde blyga tåhävningar med jämna mellanrum. Enok var klädd i en snäv, sliten frack från gamla spelmandagar på bröllop och femtioårskalas, när han ännu var som en människa. Solange, en bra bit längre än fadern och mycket kraftigare i gestalten, hade halvkort, yvig kjol, och enligt ett ljushuvud nerifrån Socknen liknade hon på pricken en jättebaby.

— Ha ha ha ha, skrattade några och bjöd varann ur flaskorna och ville vara värst.

Enok och dottern stod oberörda, höjda över allt och alla, med den självklarhet som bara är den sanna konstens kännemärke.

— Tänk om man skulle ta en svängom med jättebabyn, sa ljushuvudet när musiken satte i gång, och han fick både en och två med sej i skrattet.

◇

Logdansen tog fart så att det small och brakade, men nej, det var ingen som bjöd upp ballerinan Solange Brei-

Julseder och livsstil på Samuel Ödmanns tid

vé: hon stod där så beredd, men för-gäves. Någon hade sett tårar i hennes ögon. Fadern blev mer och mer för-tvivlad han också, visste någon berätt-ta. Han viskade något till dottern — som började med tåhävningar, men det hjälpte inte. Till slut tog Enok fram fiolen och skulle spela konstnärlig mu-sik så att dottern skulle kunna dansa solo, men han blev stoppad och undan-förd, därför att han inte var lejd.

Därefter urartade det alldeles, be-rättade de som visste: Enok kom i dis-kussion med en del bybor om konsten och musiken, ja, konsten och dansen — fler och fler dök på honom och han tvingades ta till fiolen i sista minuten, i högsta hugg, och det var inte så myc-ket kvar av den när han slagit den i skallen på en av de värsta. Det som var kvar av den landade i ljushuvudets panna, eftersom denne kom byborna till hjälp och använde rallarsvängar...

Till råga på allt försvann ballerinan Solange, men skullgången hann i kapp henne vid sjöstranden just som hon va-dat ut till hälften. Man bar upp henne till logen och allt var skrik och spek-takel, ja, det blev en logdans som många skulle minnas som en av de stora.

— Får en lov, hö? sa ljushuvudet i fyllan och villan och böjde sej över henne, men allt var för sent och hon hade förresten inte kvicknat till ännu.

Efteråt blev allt som vanligt igen — nej, inte alldeles. Ballerinan Solange ökade mer än någonsin och blev förd till ett specialistsjukhus. Om hon dansa-de där visste ingen. Fader Enok lade fel oupphörligt och förtidspensionera-des. Han tog aldrig mer i en fiol. Elna, hustrun stackarn, stod vid spisen och var som folk och gjorde vad som skul-le göras.

Och man andades ut i Frostelids by och allt gick sin gilla gång igen och var som det nu skulle.

Sven O. Bergkvist — författaren till denna novell — debuterade år 1950 med en sanatorieroman, "Vandring till ljusbacken". Sedan dess har han kommit upp till ett 10-tal böcker, ett betydande antal noveller samt artiklar i skilda ämnen. Bergkvist är en produktiv författare med erfarenheter som journalist i dagspressen, vilket bl. a. visas av att han gärna ger sig in även på dags-aktuella debattfrågor på sidan om sin skönlitte-rära verksamhet. I en del debattinlägg har bl. a. avarter inom den moderna tävlingsidrotten tagits upp. Som skönlitterär skribent skildrar B. gärna människor på utkanterna — folk som är "annor-lunda". Novellen om "Solange" är ett typiskt prov på ett inlägg i utkantmänniskornas värld.

Doktor Samuel Ödmanns hågkomster har väl aldrig blivit någon folkläsnings i egentlig me-ning, men han är dock en flitigt citerad man i olika sammanhang. Varför? Jo, doktor Öd-mann berättar så detaljrikt och ingående att man inte tvivlar på äktheten i hans fram-ställning. Han gav sig tid att studera både döda ting och levande människor och piffar gärna upp sin framställning med latinska krumelurer ur sin lärdom. Det prästhus i Småland, där han uppfostrades, blev grund-ligt genomsökt av den flitige skribenten, som verkligen lyckats sätta inredningen i präst-gården, prosten Wiesel själv, drängar, pigor och sockenbor på pränt.

Man kan gott instämma med utgivaren av Samuel Ödmanns hågkomster då han fram-håller i förordet till 1830 års upplaga, att bo-ken måste vara "en sann njutning åt varje läsare som har öppet sinne för en försvun-nen tids enkla seder, vilka här med levande åskådighet och idylliskt behag blivit teck-nade".

En provande skildring av speglar och för-gyllning måste visserligen läsas med biträde av konsthantverkare — om nu sådana finns att uppbirga — men "en ofantlig trädkista" kan vi gott fördjupa oss i eftersom där fanns många intressanta saker även i matväg. "Trädkistan", vars mått tycks ha varit minst av samma storlek som ett radhus med gräs-matta i det nutida Stor-Stockholm, innehöll sannerligen mycket. Kistan var också ett sorts skafferi. Låt oss titta på innehållet. Man såg där stora honungskrukor, burkar med insyltade och inlagda frukter; lingon och hjort-ron kokade med honung, gurkor "inlagde" med körsbärslov, päron med senap, rödbetor med mycket kummin, portulakstjälkar med ättika osv. I särskilda lådor fanns "forn-tida läckerheter till damers undfägnad: gorå, tunnrå, dels platta, dels hoprullade såsom cigarrer, äggskålar kupiga såsom tefat..."; ja det var bara några smakprov på godsakerna i kistan. Vi får också veta att denna ofantliga kista, med förråd av mat för årtal, stod "omålad till år 1764, då tidens krav åt-minstone utverkade en överstrykning med oljefärg". Kan man gissa att plankstrykaren som fick uppdraget fick smaka på något av innehållet i detta läckerhetens skafferi? I

varje fall måste det vara ett hedersuppdrag att måla ett utanverk, som innehöll så många delikatesser för 1700-talsmagars behov.

Till jul tog man ett kraftigt bastubad, pis-kade kropparna med en i ljumt vatten dop-pad björklövskvast, varefter man "nedsteg" och satte sig på ett bräde, "varest en dräng med sina barbariska nävar" tvättade prost och adjunkt från huvud till fot. Kläderna ha-de man utanför i kölden, som ofta var mel-lan 12 och 16 grader, men man klädde på sig "utan minsta olägenhet". Omkring kl. 5—6 tändes julbrasan, råghalm lades på golvet och den låg kvar tills trettondagen. Prosten och hans fru var värdfolk och tjänare och deras barn bemöttes såsom julgäster. Julgröten åts ur ett gemensamt grötfat. Mitt i grötfatet var en stor grop i vilken man lade smör, som smälte av gröten "värma". Alla åt gröten ur fatet och "ägde efter behag doppa sin sked i medelpunkten, som kallades smörhå-lan".

Efter en nensam aftonbön gick alla tidigt till säng: 'ör det ringde till julotta första gången redan klockan 2 på natten, andra gången klockan 3 och ottesången började kl. 4. Efter slutad gudstjänst kl. 9 åts middag och sedan sov man ett tag för att orka fort-sätta julfirandet med ringdanser, pantlekar, sittlekar osv. under prosten och prostinnans överinseende. Prosten höll den "strängaste vård över ungdomens seder", var närvarande långt fram på morgonen, och "minnet av hans forna ungdomsnöjen lyste i hans anletsdrag".

Den märklige prosten Wiesel hade sju le-vande döttrar, men ingen son, och alla dött-rarna blev "hederlige prostinnor eller pastor-skor och fruktsamma mödrar." På 1760-talet hade prosten hela sin avkomma samlad, med mågarna hopräknade 49 personer. Då behöv-des minsann innehållet i den ofantliga mat-kistan i prästgården! Ödmann berättar att under hela livstiden hade prosten ingen sjuk-dom. "Han avmattades småningom och var ett år sängliggande utan feber eller minsta plåga, vid fullt bruk av sina utvärtens sinnen och invärtens munterhet".

S. H.

TÄVLINGSREGLER

Lösningarna måste vara Status redaktion, Postbox 4149, Stockholm 4, tillhanda se-nast den 10 jan. 1964. Tävlingsbrevens skall vara märkta med ordet "Julbildkruss".

Varje kuvert får endast innehålla en lösning. Glöm ej att tydligt ange namn och fullständig adress.

Fem priser utdelas enligt följande: första pris 50 kr, andra pris 25 kr, tredje pris 15 kr, fjärde pris 10 kr och femte pris 5 kr.

Lösning och pristagares namn meddelas i Status februari nummer 1964.

Lyriska konfektbitar

JULSÅNG

Frugan stod över pepparkaksdegen
och sjöng till den milda grad
så jag trodde hon skulle spricka:
Sankta Lucia och — — — jag vet inte vad.

— Tror du inte, nog finns det
lite guld i min strupe här?
sa hon. — Ja, något, sa jag
sitter i vägen där.

FÖRLOVNING

Han skulle förlova sig
till julen han sa en kväll.
"Hon är mild som en duva
och graciös som en gasell.

Hon är skygg som en hind — — —"
Jag kunde ej låta bli
att säga: "Ska du förlova
dig med ett menageri?"

JULBESÖK

Svärmor for hem annandan.
"Du är det elakaste jag vet",
fräste hon — men det jag sagt
var bara tanklöshet.

Jag sa till yngsta barnet vårt:
"Kyss mormor nu godnatt
och tvätta dig ordentligt sen."
Då fick min svärmor fnatt.

NYÅRSFÖRESATS

Jag sa att jag skulle sluta
upp med att röka. Han tog
ett retfullt bloss på sin pinne
och tittade på mig och log.

— Det fordras en järnhård vilja
och det har väl knappast du.
— Nej, det kan väl hända, sa jag.
Men det har i stället min fru.

NILS-ERIC BJÖRSSON

Det har sagt om Ernst Josephson att han livet igenom förblev barn. Uttrycket kan missförstås, men utan tvivel blev barnaåren och dess upplevelser hans fasta förankring i livet, som han söker sig tillbaka till, när mannaårens stormar piskar honom som den "vildfågel" han själv ansåg sig vara. Det är då han kontrasterar kärleksfullheten i hemmet mot kärlekslösheten i livet, den stilla familjelyckan han upplevde som barn mot den brutala verklighet han i så rikt mått fick pröva på.

Det var nere vid Skeppsbron i Stockholm Ernst Josephson upplevde sina första barnaår på 1850-talet. Utanför brusade den stora världen, segeldukarna på fartygen nere på Strömmen smällde i vinden och på kajen kånkade sjäarna på sina säckar eller rullade sina kärror. På sommaren drog familjen ut till Nytomta vid Karlberg, där barnen gladdes åt blommorna, "sippa, maskros och viol" och särskilt Ernst åt "min tall, mitt rönträdd, min björk med späda blad" och "min myrstack, min metmask uti mull, min slända och min fjäril, min sol med allt sitt gull". Och när hösten närmade sig flyttade man åter in till hemmet vid Skeppsbron, där kultur och ömhet, musikalitet och litteraturintresse satte sin prägel på tillvaron, en miljö där det kommande konstnärsgeniet sakta mognade.

◇

Julfirandet i hemmet etsade sig särskilt in i Ernst Josephsons minne och tillbaka dit går tankarna när han som vuxen och man firar julen utomlands, i Paris, i Rom, i Sevilla eller Bretagne. Han grips då alltid av en aldrig upphörande hemlängtan och kallar vemodigt julen "en själaringning över vår oskuldsfulla barndom".

— Jag minns ännu ganska väl, skriver han i ett jultillbud till modern från Paris 1873, när jag var fyra eller fem år gammal, hur jag under Linas — trotjänarinnan — ledning sydde en kappa (?) åt farmor till julklapp, och min oro och längtan innan julen kom och jag sammanfogat alla de granna provlapparna och jag fick se den kära gumman med sitt vänliga löje sätta den på sina axlar och berömma mitt arbete, hur jag icke kunde sova riktigt lugnt en vecka före och en vecka efter julaftonen, hur tennsoldater och teatergubbar blandade sig i min aftonbön. Aldrig har jag sedan i livet erfarit denna känsla av längtan och nyfiken-

het, inte ens när jag stod i rummet utanför Rafaels madonna. En julafton minns jag, då vi som vanligt gingo till Leja för att köpa varandra presenter, en hund som skällde, när man klämde honom på foten eller ett vax i form av ett päron. Walfrida hade köpt åt mig en gubbe av papper, som spelade fiol och sprattlade med benen, när man drog på en tråd. Allt detta hölls mycket hemligt vad den ena köpt åt den andra, men händelsevis kom jag att få se denna spelman före den stora dagen ligga gömd i en skrubb, och djävulen, som börjar i god tid att forma våra själar efter sin vilja, narrade mig att berätta Walfrida min upptäckt, naturligtvis på elakhet. Där runno strida tårar, och samvetet, den ängel som visar sig tydligast för barnets öga, gnagde mig bitterligen. Det var troligen en av de första gånger, som änglar och djävlar spelat krona och klave om min arma själ. Gud vet vem som vinner!

Ernst var djupt fästad vid sina systrar och det smärtar honom livet ige-

ben" sökt visa att dessa barndomsupplevelser varit av största betydelse för J:s konstnärskap och inspirerat honom till några av hans främsta skapelser. Sprattelgubben-spelmannen, som väckte gossens barnsliga samvetsömhet och kom änglar och djävlar att för första gången spela krona och klave om hans arma själ går igen, hävdar Blomberg, i "Näcken" och även i "Strömkarlen". Det spasmodiska, nästan ryckiga i "Näckens" och ännu mer i "Strömkarlens" rörelser är spelmannen-sprattelgubben i ny gestalt.

Det finns ingen anledning att här närmare gå in på Blombergs sinnrika analys. Klart är emellertid att barndomsupplevelsen haft en oerhörd betydelse för Ernst Josephson såväl under hans friska tid som då sinnessjukdomen fått överhanden. Uppenbart tycks exempelvis en teckning från denna senare tragiska tid med underskriften "Julklappar" vara en sådan återerinring. Inom en ram, formad till ett altarskåp, står en liten julgran, behängd med två större prydnader: på

Ernst Josephson och julen

En studie i en konstnärs liv och arbete av Elon Lindström

nom när han berett dem någon missräkning eller sorg.

I en sonett som Josephson skrev i Rom 1877—79 återkommer tydligen minnet av den jul han tidigare skrivit om i brevet, fast episoden med systemen här inte kommit med. Dikten ingår i samlingen "Svarta rosor och gula" och heter "Julafton":

"Jag drömde det var jul. Jag liten pys med systrarna i mjuka snön sågs vandra att köpa klappar. Ingen hade nys om gåvan, som var ämnad av de andra. Man viskade om den fördälda ståt, men ur ett papper såg jag skymta hälen av glada pappersspelmannen på en tåt. Jag teg med vad jag sett så nöjd i själen. Sen tyckte jag vi kommo hem till oss och mamma hjälpte systrarna att packa. Min far han log och drog helt tyst ett bloss. Jag föll i gråt för att jag ej fick lacka. När drömmen brast stod mörkret som en vägg och pysens tårar fuktade mitt skägg."

Författaren Erik Blomberg, som varit banbrytande för Josephsons-forskningen i vårt land, har i en djupsinnig studie "Spelmannen och sprattelgub-

ben" sökt visa att dessa barndomsupplevelser varit av största betydelse för J:s konstnärskap och inspirerat honom till några av hans främsta skapelser. Sprattelgubben-spelmannen, som väckte gossens barnsliga samvetsömhet och kom änglar och djävlar att för första gången spela krona och klave om hans arma själ går igen, hävdar Blomberg, i "Näcken" och även i "Strömkarlen". Det spasmodiska, nästan ryckiga i "Näckens" och ännu mer i "Strömkarlens" rörelser är spelmannen-sprattelgubben i ny gestalt.

◇

Men låt oss återgå till jultillbudet från Paris 1873. Det är första gången Ernst Josephson firar julen utanför hemmet. Bakom sig hade han akademistudierna i Stockholm, han hade målat interiörer från Gripsholms slott och från norska bondstugor och kyrkor, fått lovord och belöning för en figurmålning, "Lilla syster lär sig läsa", som han sålt till Konstföreningen, hämtat motiv från Dalarna, Gotland och andra delar av landet och målat massor med porträtt, främst av släkt och vänner. I Paris skulle han fullfölja sina konststudier och den första tiden upptas i första hand av museibesök. Han finner emellertid miljön i det av inbördesstrider nyss härjade Paris mindre trivsamt och kring jultiden förtätas hans hemläng-

Forts. å. sid. 34

Kalle Abborre och Olle Gös

En saga under vattenytan
av Tor Bergner

Kalle Abborre lämnade Storgrundet elegant klädd i sin randiga sommarblazer. Han tänkte ta en sväng inåt bryggorna. Alltid fick man höra något nytt vid bryggorna, där en hel del fiskar av olika slag brukade samlas. Emellanåt brukade Kalle Abborre råka på sin kusin Olle Gös och det var ju alltid kul. Nåväl, pigg på att visa sin fina dress svepte Kalle till med stjärtfenan i en extra snärt och satte full fart mot närmaste brygga. Där var det livligt som vanligt och undra på det en sådan vacker sommarkväll som denna.

Mycket riktigt, Olle Gös stod där litet vid sidan av de andra fiskarna och filosoferade. Inga större tecken på glädje visade han, när Kalle stack fram och hälsade. Men han var så'n Olle Gös. Han tog saker och ting lugnt, men innerligheten och hjärtligheten fanns det ingen anledning att ta miste på.

— Skaplig blazer du har, sade Olle Gös. Det vill säga nog så djärv randning tycker jag . . . , som du vet så håller jag mig alltid till det mera diskreta.

— Jaja, mumlade Kalle Abborre och tog ett par ordentliga sväljar av det klara havsvattnet.

— Vi ser ut att bli många här i kväll, muttrade Olle Gös och blängde utåt fjärden. Det var hela Abborrgänget från Fågelön som kom. Och från Mörtö kom mörtgänget.

— Du Olle, sade Kalle Abborre, de där mörtarna måtte allt slarva med nattsömmen en hel del, så rödögda som de alltid är.

— Ja, till och med människorna brukar kalla varandra för "mört" om de

Teckningar:

Sven Björnson

inte sköter sig och är ordentliga, så det ligger nog en hel del i det där du säger om mörtten.

Med ens så hajade de båda kusinerna till. Alldeles ovanför deras huvuden så glimmade något blankt. Det såg faktiskt ut som en fisk, men Kalle och Olle såg på varandra och log pilmariskt.

— Kan du tänka dig, sade Olle, att de där två tjocka farbröderna, som är sommargäster, aldrig tröttnar på att ro sitt gamla drag. En gång har de visst fått en gädda har jag hört . . .

— Ja, därmed är ju en god gärning utträttad, fortsatte Kalle Abborre. Gäddorna är ju för ruskiga. De är ju till och med värre än människorna. Tänk bara att äta sin egen kroppsvikt per dag. Tänk bara gäddan vid Vassruggen. Hon väger ju hela fjorton kilo och lika mycket av våra släktingar och

— Vi ser ut att bli många här i kväll, sa Olle Gös.

— Skaplig blazer du har . . . lite djärv randning kanske.

— Jaja, sa Kalle Abborre och tog ett par ordentliga sväljar av det klara havsvattnet.

andra stackars fiskar stoppar hon dagligen i sig. Man går ju aldrig säker för henne. I dag kan det bli min olycka, i morgon kanske din.

— Titta nu kommer skvallerkäringarna! skrek en av Mörtömörtarna.

Det var löjorna som kom och stimmade som vanligt. Dagarna i ände strök de från brygga till brygga och snattrade om allt möjligt sorters skvaller. De var så ivriga med att sprida nyheter, så att de allt emellanåt glömde bort tärnan från viken, som kvickt var framme för att få en mumsbit.

— Ja, ja, "Bättre tiga än illa fäkta", suckade Olle Gös.

Nu blänkte draget till igen och de tjocka farbröderna landade med sin båt vid bryggan. Olle Gös och Kalle Abborre gömde sig bakom en av bryggans pålar för att avvakta vad som

skulle hända. Längre hade de inte väntat förrän ett blankt föremål kom ned-singlande mot botten.

— Har du sett, sade Kalle Abborre, är det inte en sådan där konservburk, som en av pojkarna skar sig i foten på, när han badade häromdagen? Människorna är väl för konstiga. Tycker du inte Olle?

— Jo, det är väl det minsta man kan säga om dem. De kunde väl slänga bort sina konservburkar, krossade buteljer och allt annat skräp de ger ifrån sig på djupt vatten ändå. Då slapp de ju göra sig illa och inte kan väl sånt här se så vidare snyggt ut från land-backen heller...

◇

Men nu! En mörk skugga sköt som en blixtn mot bryggan. Gäddan! Åt alla håll flydde allt vad fisk heter. Här gällde det att skynda om livet var en kärt! Pilsnabbt stack Kalle och Olle mot storstenarna på djupet. Andfådda och darrande av rädsla lyckades de att i sista minuten komma under en av dem. Knappt hade det lyckats, förr-

Gäddan vid Vassruggen vägde hela fjorton kilo och var så matfrisk att hon stoppade i sig lika många kilo småfisk dagligen...

än ett moln av bottenslam slog upp mot tittgluggen och skymde utkiken för dem en stund. Gäddan var efter dem! Andlösa av spänning och rädsla tryckte de sig intill varandra. Där kom hon igen! Ögonen lyste som eldkulor. Allt emellanåt öppnade hon och smälde igen sina väldiga käftar med en smäll. Nu minsann var hon inte god att tas med. Skulle hon få syn på dem och försöka tränga sig in under stenen? Men helt plötsligt vände hon sig tvärt. — Vad nu då? — Det var för bra för att vara sant. Men de anade nästan... i fjärran tyckte de sig kunna höra ett svagt dunkande ljud. Gäddan stod alldeles orörlig, men så gav hon sig iväg. Dunkandet tilltog i styrka och nu visste både Kalle och Olle vad det rörde sig om. Det var passbåten som kom. I en sprudlande glad propellerkaskad viftade båten åt dem. De båda kusinerna hade mött sin räddning för den gången och det hade redan börjat skymma. Det var tid för var och en att bege sig hem till sitt för att sova.

— Inga mörtögon för oss inte! sade båda två och skiljdes åt med glädje över att de var goda kamrater och vänner. Det behövdes verkligen inför alla favoror som ständigt lurade omkring dem. Inte minst gäddan.

■ OMAKA...

Forts. fr. sid. 31

hört? Det var förresten likgiltig. Hennes kinder blev röda, röda som rosorna. Nu skulle alltså stormen bryta ut. Som hon fruktat. Och längtat efter. Med våldsamt kraft skulle den slå ner. Sopa. Rensa. Befria. Hon log först, lättad, så gick ett sting av smärta genom henne. På ett ögonblick steg allt det vackra i deras äktenskap upp. Smådrag, bagateller, episoder; allt hon glömt och endast snuddat vid och som nu förstörades och fick en annan mening. Ömheten torterade henne. Hon tog ett steg mot den stängda dörren. Men hon hejdade sig. Var inte en annan dörr stängd? En dörr till vilken hon inte längre hade nyckeln. Stod hon inte redan utanför Edens lustgård? Ormen, den hala ålen, hade nästlat sig in. Och lockat till syndafall.

Nej, så långt hade det inte gått. Bara en lek med drifterna. Han hade kurtiserat henne. Kysst henne. Kramat om henne. Inget mer.

Jo — var det inte något mer?

Skulle han på andra sidan dörren tro henne? Skulle han förlåta?

Nej!

Det var inte lönt att försöka förklara sig. Allt var så meningslöst. Hon ägde inte längre nyckeln. Det skulle inte löna sig att knacka på. Han skulle inte öppna.

Det fanns bara ett att göra. Packa och resa hem till föräldrarna. De väntade på henne.

Hon ryckte till när hon upptäckte honom i dörren. Hans anletsdrag var fasta och omutliga.

— Du eller jag? frågade han.

— Jag. Jag reser med detsamma. Nu — nu! Å, äntligen är jag fri!

Han svarade inte. Stod bara orörlig och betraktade henne. Plötsligt rusade hon fram, slog armarna omkring honom och borrarade sitt huvud mot hans bröst.

— Kyss mej, kved hon. Bara en enda gång.

Han slöt henne intill sig och kysste henne lidelsefullt. I detta ögonblick uppgick de i varandra, smälte hop, blev ett. Men bara för detta ögonblick. I det nästa frigjorde han sig, sköt henne sakta åt sidan och gick tillbaka iväg. Han öppnade inte på nytt. Men han älskade henne fortfarande. Han skulle alltid fortsätta att göra det.

Där han satt längst in, vid skrivbordet, kunde han känna en svag doft av rosor...

OMAKA

En banal historia
av Helmer Grundström

De skulle skiljas. De borde gjort det tidigare. Deras samliv var felkopplat. De drog åt var sitt håll, som två myror, krigande om samma strå.

Och ändå älskade de varandra. Konstigt. Felet låg kanske i att de älskade varandra för mycket. Tanken föresvävade dem ibland när de bromsade in trätorna och ömhetsbehoven blev förnimbara. Ett tu tre brakade det loss igen. Grälen urartade till stormar, beskyllningar och tillvitelser haglade. Det kunde sluta med att han gav henne en örfil och att hon satte naglarna i hans ansikte. Varefter de rusade åt var sitt håll. Ja — egentligen var det bara hon som rusade — ut. Han stannade vanligtvis kvar, satte sig vid skrivbordet, tände pipan, skrev brev och gjorde vad han kunde för att lugna sig. Djupt i hans bröst växte något som blev allt starkare. Ett behov. Efter lugn, frid, harmoni. Han kunde längta efter att bli riktigt ensam. Ibland, då hon rusade ut, tänkte han: det är över, hon kommer inte tillbaka.

Men hon kom alltid tillbaka.
— Jag försökte men jag kunde inte.
— Vad då?
— Gå från dej. Det var omöjligt.
Det var lönlöst undgå känna den ström av värme och ömhet som i dessa ögonblick strömmade ut från henne. Såg han händelsevis upp och råkade möta hennes blick smalt hans stelhet som vax. Det var längtan han läste hos henne. Frukten för ensamhet. Det gjorde honom mjuk och mild som ett barn. Han slöt henne hårt i sina armar. Allt ont suddades ut. Hennes läppar sökte hans och knappt hörbart kom viskingarna.

— Varför är vi så dumma? Varför är det alltid så?

— Jag vet inte. Jag vill ha lugn. Och frid.

— Jag med. Varför grälar vi då?

— Tja — varför? Vi är för nervösa. Och uppslitna.

— Jag vill inte vara ond. Det försäkrar jag.

— Inte jag heller.

— Ska vi försöka vara hyggliga mot varann?

— Ja, det måste vi. På allvar.

Nån timme efteråt var det färdigt igen.

Det hade säkert gått bättre om de inte varit för inflätade i varandra. Åtminstone försökte han tro det. Nu kunde ingen ta ett steg utan att den andra visste det. De var lika i mycket, men de hade också intressen som skilde. Han gillade idrott och försummade inte nåt evenemang av betydelse. Hon tråkades ut av dessa tillställningar. Ofta gick hon med bara för att behaga honom. Men hon lyckades inte alltid.

Han å sin sida tröttades av hennes mani för pedagogiska föreläsningar. Ibland gick han med, satt bredvid henne, halvsov och plågades. Hon blev glad om han gick med. Det visste han. När de grälade grävdes särintressena upp och ältades till leda. Det tog aldrig slut.

Under ömhetsperioderna var de som små hjälplösa barn. Då fanns det ingen gräns för försöken att göra allt bra

Teckningar: Jan Rhodin

igen. De överöste varandra med kysar och smekningar. Just därför blev också resultatet motsatt vad de tänkt sig. De tröttade ut varandra. Tomheten och besvikelsen tog överhand. Besvikna släpade de sig från varandra under känslan av att ha blivit förrådade. På något grymt och oförklarligt sätt kände de sig avskalade.

Sprickan i det brådmogna äktenskapet blev allt större. Med undertryckt ångest väntade de på den dag då det skulle rämna fullständigt. Med ångesten blandade sig en oklar glädje inför utsikten att bli fri. Det var dock svårt att ta steget fullt ut. Det var så mycket som kittade och höll ihop. Alltså gick det upp och ner. Dagar av gräl, stunder av ovisshet. Nätter av hat och kärlek. Det hade nog varit bättre om de haft barn. Det hade verkat avledande. Men i början ville hon inte. Och sen vågade inte han. Omedvetet närde han en önskan att få se henne med ett litet bylte på armen. Hans medvetna jag resonerade emellertid så: om det spricker fullständigt och vi har barn hur ska det gå för dem? Skulle de inte få ett inferno istället för ett paradiset? Rädslan härför blev avgörande. Det blev inga barn. Skilsmässan nalkades i stället. Obevekligt som ett ödesdigert moln nalkades den.

Då inget annat hjälpte försökte de förbättra tillvaron med att gå ut. De följdes åt till teatrar och biografer. Nå enstaka gång blev det Operan. De dröjde sig kvar på restaurangerna. Ibland bjöd de hem vänner och lät sig bjudas av dem. Men det hjälpte bara för tillfället.

Det blev så mycket värre efteråt.

Ruelen ökade. Mornarna blev vresiga. Dagenestämningarna fruktansvärda. Det blev allt sällsyntare med ömhetsbetygelserna. De märkte det. Anade, förstod. Men de blundade. Vågade inte tänka på vad som låg framför dem, höjden eller avgrunden...

En dag, det var frampå vintern, föresatte han sig att driva fram ett avgörande. Han kände sig nere och upp-riven. Något som gjorde förfärligt ont värkte fram och trängde på. Det inneslöt allt han ägde av ömhet, kärlek, tillgivenhet.

Han gick från kontoret tidigare än vanligt. Det var hennes fridag och i ett tillstånd av botfärdighet köpte han ett dussin rosor för att överraska henne med. Han skyndade genom porten och gick tyst uppför trapporna. Utanför dörren stannade han tveksam om han skulle ringa eller försöka smuggla in rosorna. Han bestämde sig för det förra när han fick höra röster inifrån. Hennes. Och en mans. De närmade sig dörren. Naturligtvis borde han endera ringa på eller avlägsna sig. Men han gjorde ingetdera. I stället företog han sig något som kom en rodnad av skam att hetta i hans kinder. Han lyssnade.

— Det är bäst du går nu, hörde han henne säga. Han kan komma när som helst.

— Åja, svarade mansrösten, så farligt är det nog inte. Men hur som helst måste jag nog sticka. Ge mej först en kyss till.

Det blev tyst. Oroväckande tyst. Så hördes åter mansrösten:

— Ja, lilla du, nästa fredag kommer jag som vanligt.

— Gör det. Men ring först. Nej, kila opp direkt. Han jobbar hela dan så det är ingen fara på taket.

— För säkerhets skull kan jag ju slå en signal. Hej då och tack för i dag!

Han snubblade till och var nära att tappa rosorna. Ur stånd att behärska sig ringde han häftigt. Det prasslade till. Så blev det tyst. Efter ett ögonblick öppnades dörren och hennes vackra ansikte visade sig. Det var blos-sande hett och håret låg oredigt. Hon ryckte till då hon såg vem det var.

— Så tidigt du kommer, sa hon. Jag har förresten nyss fått främmande så det är bara bra.

Frånvarande lade han märke till hur bra hon behärskade sig. Han klev på, med rosorna i famnen. I tamburen, inte långt från dörren, stod den andre. Även han var röd i ansiktet och verkade nervös.

— Får jag föreställa, direktör Jolin, min man, presenterade hon. Stelt och arrogant hälsade de på varandra. Ett ögonblick brände det till i honom. En lust att göra något galet fick makt med honom. Motvilligt betvang han den och gjorde en gest inåt.

— Ska inte direktörn sitta ner?

— Jag har tyvärr inte tid just nu, harklade den andre. Måste bums till ett viktigt sammanträde. Kilade bara opp i förbifarten. Tack, en annan gång

— Det var alltså min hustru besöket gällde?

— På sätt och vis. Hennes chef och jag är goda vänner. Studiekamrater och så vidare. Han rekommenderade mej hit om det var nåt som... ja. Nu

var det ett par brev som... Jag hade bara några minuter på mej och hann kila hit i förbifarten. Er hustru var lyckligtvis hemma och jag hinner till sammanträdet i tid. Jag är mycket förbunden att få träffa er båda nån gång. Tack, så hjärtligt! Skicka opp räkningen när som helst! Farväl!

Först då dörren slog igen upptäckte han att rosorna doftade. Han gick fram och lade dem i hennes famn.

— Vad? fick hon fram med en röst som skälvde mellan trots och fruktan.

— Bara några rosor.

— Men varför? Min födelsedag är ju inte förrän om en månad.

— De är inte för din födelsedag. De är för minnet av något som inte finns mer.

— Vad då?

— Vår kärlek.

Tillbakahållande de hårda ord som var nära att bubbla upp gick han in till sig. Hon stod kvar, med rosorna i sin famn. Med den säkra intuition som är kvinnor förunnad förstod hon att han lyssnat. Hur mycket hade han

Forts. å sid. 29

Sandträsk sanatorium upphör

och ersättes med modern lungklinik

För att få en riktig bild av den betydelse som sanatorieanläggningen haft under det gångna halvsekle bör man veta något om den sjukdomsbild länet uppvisade vid sanatoriets start och tidigare. Så här var situationen i stort:

För 150 år sedan var tuberkulosen ett tämligen okänt begrepp i Norrbotten. Den ojämförligt största frekvensen av sjukdomen fanns då i Stockholm och de närmaste länen kring huvudstaden. Under 1800-talet skedde en gradvis förskjutning norrut. Medan tbc-dödligheten i de tätast befolkade orterna, som livligast stått i beröring med yttervärlden, är i avtagande från 1861 är den i samma grad tilltagande i norr.

◇

Klimatiska faktorer med solfattiga vintrar, ohygieniska levnadsvanor och bristande bostads- och personlig hygien anses vara främsta orsakerna till att tuberkulosen fick så stark utbredning i Norrbotten och var så svår att komma tillrätta med.

Trots det mörka läget på 20-talet var man optimistisk över möjligheterna att besegra sjukdomen. Att den landsända, som sist fick tuberkulosen, också sist blir fri från den är ganska rimligt.

De län som på 20-talet hade lägsta tbc-dödligheten har en gång haft svårare siffror än Norrbotten visade upp. Detta ingav vissa förhoppningar.

Första sanatoriet i länet — eller tuberkulossjukhus som anläggningarna kallades på den tiden — var hälsan i Antnäs, Nederluleå. Där startade Svenska nationalföreningen mot tuberkulos ett socialhygieniskt experiment år 1906.

Man ville utröna om anstalter i samband med dispensärverksamhet över huvud taget skulle löna sig eller praktiskt kunna genomföras.

Det var ingen tillfällighet att Nationalföreningen valde Antnäs och området däromkring som försöksfält. Tuberkulosen var starkt utbredd inom distriktet enligt tillgänglig statistik.

Intrycket av att Nederluleå var särskilt hårt drabbat av tuberkulos kan ha sin grund i att man därifrån har ett ganska gott statistiskt material. Möjligen var situationen lika svår på andra

Av Thure Liljedahl

Sandträsk sanatorium i Norrbottens län har snart spelat ut sin roll. Landets största sanatorieanläggning har avfolkats successivt de senaste åren och när den stora lungklinik vid Centrallasaret i Boden — som kostar omkring 5 miljoner — blir klar inom kort flyttas tuberkulovården över dit. Därmed tar utvecklingen ett stort steg framåt och en era inom tuberkulossjukvården i norr är avslutad. Det kapitel som inleds så dystert i Sandträsk för exakt 50 år sedan har så småningom efterlämnat en tämligen ljus bild. Fortfarande visar länet upp en förhållandevis hög sjukdomssiffra, men idag är inte tbc längre den stora folksjukdomen i Norrbotten och man får nu ännu bättre resurser att möta den där den dyker upp.

håll i länet men att dessa områden inte var föremål för samma ingående undersökningar.

När Norrbottens läns landsting 1905 valde sin första kommitté med uppdrag att utreda vilka åtgärder som måste sättas in mot den svåra folksjukdomen höll helt enkelt tuberkulosen Norrbotten i ett järngrepp. Sjukdomen skördade årligen omkring 500 offer i länet. Man kan jämföra den siffran med att det 1959 noterades 471 dödsfall för hela landet i tbc. Någon säker bild av totala antalet sjuka fick man aldrig, då praktiskt taget endast de svåraste fallen kom un-

der behandling. Rikssiffran, tre gånger dödsfallens antal, var i alla händelser inte gällande i Norrbotten. I vissa områden noterades omkring sju gånger antalet dödsfall i tbc. I svårast drabbade kommuner kunde vart tredje dödsfall skrivas på tuberkulosens konto.

Det var en dyster situation som utredningsmännen ställdes inför.

Kommittén var klar med sin utredning efter ett år och föreslog att landstinget skulle anta ett erbjudande att köpa den stora lantegendomen i Sandträsk för 50.000 kronor. Man räknade med att för bara 25.000 kronor kunna iordningsställa ett sjukhus som kunde ta emot 60 permanenta patienter och 25 sommarpatienter. Men det blev avslag på den framställningen och nya utredningar.

◇

Innan 1908 års landsting sammanträdde hade tuberkulosfrågan i hela landet kommit i ett helt annat läge genom riksdagens beslut att lämna statsbidrag till tuberkulosanstalters uppförande och drift. Tuberkuloskommittén framlade därför för 1908 års landsting ett nytt förslag där man ansåg sig ha råd att uppföra en ny, särskild sjukhusbyggnad med ett platsantal av 80 för hela året.

Upphovsman till detta förslag var en av Norrbottens största pionjärer och mest framsynta män, disponent Hjalmar Lundbohm, Kiruna. Förslaget

”Lantegendomen” Sandträsk omkring år 1905

Egendomen Sandträsk var ett mönsterjordbruk av sällsynt slag — helt utan like i norr. Till anläggningen hörde jord och skog, som gett god avkastning och hjälpt till att finansiera tbc-vården sedan anläggningen övergått i sjukvårdens ägo.

vann landstingets gillande och när detta landsting åtskildes trodde man sig ha rott länets sanatoriefråga i hamn.

Det skulle dock dröja fem år innan sanatoriet stod färdigt och de första patienterna kunde tagas emot. Detta dröjsmål berodde på en principmotsättning mellan landstingets tuberkuloskommitté och de statsanslagsbeviljande myndigheterna.

Kommittén ville ha sjukhuset och alla anordningar så primitiva som möjligt. Så att patienterna "ej skola bli bortskämda och förvanda". Man var rädd att de efter en lång kur inte skulle trivas när de senare återbördades till sina enkla förhållanden i hemmen där de inte kunde omsätta de hygieniska lärdomar de fått på en fin anstalt under förhållanden som allt för mycket avvek från deras vanliga miljö.

Först 1911 enades man, statsanslaget beviljades och arbetet kunde sättas igång. I september 1913 invigdes det nyuppförda sanatoriet, som var en träbyggnad (under senare år kallad Torpet) med 57 vårdplatser.

◇

Det visade sig ganska snart att anstalten led av stora brister och knappast fyllde de krav man efter dåtida förhållanden kunde ställa på en tuberkulosanstalt. Maten måste bäras 250 meter från köket (inrymt i herrgårdsbyggnaden/villan) och de sjuka måste bäras till och från badet i maskinbyggnaden och vad det betydde att de sjuka måste bäras 250 meter i smällkalla vintern är uppenbart.

Köket och disklokalerna var dåliga och påtalades till och med av förste provinsialläkaren. Men framför allt visade

det sig att antalet vårdplatser var otillräckligt.

Som en kuriositet kan nämnas att ungefär samma summa som hela anläggningen i Sandträsk kostade landstinget 1907 är idag aktuell *per vårdplats* när våra sjukhus skall byggas.

Sandträskegendomen blev på sitt sätt en ganska bra affär för landstinget.

◇

Redan på de 25 första åren gav gården och framför allt skogen en nettovinst på 138.000 kr. Fortfarande ger skogen god avkastning och under 1960 såldes skog för 50.000 kr. Gårdens omsättning var cirka 90.000 kr. I utredningen från 1906 antydde försiktigtvis att "skogen möjligen kunde ge tillbaka en del av utgifterna". Det var inte dåligt gissat.

Det var livliga debatter om lämpligaste placeringsorten för sanatoriet. Boden, Älvsbyn och Morjärv hade sina förespråkare. Meldersteins säteri var också på tapeten, men kommittén underkände platsen då den "inte var vindskyddad mot norr och saknade barrskog".

Egendomen Sandträsk var inte särskilt väl underhållen när landstinget tillträdde som ägare. Den hade annars varit ett mönsterjordbruk av sällsynt slag som helt saknat sin like i norr. I invigningstalet 1913 antydde att överste C. O. Bergman investerat omkring "sex gånger den summa för vilken nu egendomen salubjöds". I runt tal hade han pumpat in 30.000 kr i anläggningen mellan åren 1887—1901.

Den första donationen till sanatoriet kom samtidigt med invigningen då en anonym givare skänkte "135 band goda

böcker" som blev grunden till dagens bibliotek där det i runt tal finns 4.000 band.

Den första röntgenapparaten installerades vid sanatoriet år 1917. Totalkostnaden var 9.440 kr. Landshövding O. von Sydow donerade 2.000 som grundplåt för ändamålet och därefter ansåg sig direktionen kunna satsa återstående belopp. Den röntgenanläggning som finns idag vid sjukhuset kostar inemot 100.000 kr och för summan från år 1917 får man inte mer än knappa två bildrör till apparaten.

1944 års landsting anslog 18.000 kr till ett växthus vid sanatoriet. Främsta orsaken var att det vissa årstider var svårt att tillgodose behovet av grönsaker och att man skulle kunna driva fram dem i egen anläggning.

◇

Från mitten av 50-talet skedde en markant omsvängning av tbc-kurvan och beläggningen sjönk snabbt. I juli 1955 skrevs den sista patienten ut från Hälsan och från paviljongen Torpet den 12 september. Sedan nedlades dessa sjukhus.

Det gamla träsanatoriet hade då fungerat i 42 år så när som på en dag. I september 1955 stängdes ytterligare en avdelning vid centralsanatoriet och platsantalet sjönk till 355.

Åren 1956—57 var två vårdavdelningar med 100 platser stängda. År 1958 var fyra avdelningar med tillsammans 175 platser stängda. Antalet vårdplatser var då 216. Efter renovering av sanatoriet genomfördes s. k. glesbeläggning på fem vårdavdelningar och därefter fick man ett vårdplatsantal på 162.

Om någon idag vill köpa sanatoriet i Sandträsk och alla de byggnader som hör till anläggningen, liksom jord och skog, får denne någon bereda sig på att betala omkring 8 miljoner kronor. Det är taxeringsvärdet på hela det stora sjukhuskomplexet.

För den summan får vederbörande den stora moderna sjukhusbyggnaden med 288 vårdplatser och modern teknisk utrustning och E-paviljongen med plats för 44.

Tio fastigheter med personalbostäder finns; sex lägenheter till läkare och intendent, 13 övriga familjelägenheter och 128 bostäder för ensamboende. Den senast byggda personalobstaden (Humlan) togs i bruk 1955 och kostade i runt tal en miljon.

Till detta kommer en stor bondgård med omkring 2.600 tunnland mark. En

Modernt Sandträsk sanatorium upphör år 1963

Det moderna Sandträsk — sanatoriet som upphör — har ännu sina ursprungliga ekonomiska traditioner i behåll. Med byggnader, jord och skog, får en köpare vara beredd att betala 8 milj. kr. En fiskrik sjö med badstrand och båtar hör också till.

egen liten fiskrik sjö med badstrand, bryggor och båtar ingår också i anläggningen.

Det kostar givetvis en hel del att hålla igång en anläggning av denna storlek. Bara att värma upp de 68.000 kubikmetrarna — totala innehållet av samtliga byggnader — drar mer än 116.000 pr år. Under fjolåret förbrukades 868 kbm olja och det skulle räcka att årsvärma 175 egnahem — motsvarande Trollebergsområdet i Luleå. Oljebilarna går också i skytteltrafik mellan Luleå och Sandträsk hela vintrarna.

Till anläggningen hör eget vattenverk och elverk, det senare står som reserv. Vattenförbrukningen senaste året var cirka 120.000 kbm, därav 30.000 kbm varmvatten. Årsförbrukningen av elenergi stannar vid 83.000 kilowattimmar och kostar omkring 59.000 kr.

Under 1959 var man särskilt sparsam när det gällde underhåll av byggnader (i väntan på större renoveringsarbeten som beslutats) men det lilla som gjordes gick lös på drygt 40.000 kronor. Att underhålla parker, gator och vägar och att klara den yttre renhållningen kostade något mindre än 15.000 kr.

Statistiskt sett fanns det 3,1 vårdplatser per befattningshavare vid sanatoriet år 1959. Totalt uppgick personalen till 115 personer, av dem 70 inom sjukvården. Det fanns en överläkare och tre underläkare, 14 sjuksköterskor, sex undersköterskor, 40 biträden, en sjukgymnast, två arbetsterapeuter och tre skrivbiträden.

Köksdepartementet har den största styrkan av ekonomipersonalen med tio i köket och sex serveringsbiträden. Maskinrummet sysselsätter fyra man för att nämna några ur personalstyrkan. Husmor, kurator och präst står under kolumnen övrig personal.

Den 29 oktober 1947 stod den s. k. E-paviljongen färdig att tas i bruk och det var den sista sjukhusbyggnaden som uppförts i Sandträsk. E-paviljongen byggdes av staten för att ge plats åt tuberkulösa flyktingar och den övertogs sedermera av landstinget.

Investeringar i fastigheter därefter har gällt bostäder och här är årtalen och de ungefärliga kostnaderna:

1931 Pullhuset — en familjebostad och 38 enkelrum. 450.000 kr.

1939 Fridhem — fyra familjebostäder och 17 enkelrum. 260.000 kr.

1945 Bikupan — 38 lägenheter för ensamboende. 350.000 kr.

■ ERNST JOSEPHSON...

Forts. fr. sid. 27

tan. I det nyss citerade brevet till modern heter det vidare:

— Aldrig känner man saknaden så djup som denna afton, i synnerhet då man som jag äger den lyckan att se tillbaka på en rad av glada och ljuva julaftnar, väl funnos där även ett par fulla av saknad och sorg, men ändå firade vi den under stilla frid i hemmet. — Den gången pappa nyss var död voro våra tankar mest ute på kyrkogården, där de små nyplanterade gravarna stodo med nyfallen snö på sina utsträckta armar, men vi hade ju dig hos oss, och det var ändå en fest vi firade i all stillhet. Sedan gick tiden, andra önskningar vaknade hos oss, systrarna önskade sig kläder och prydnader, ty de voro icke flickor för ro skull, jag önskade mig rövarhistorier, pennor, färglådor, ty jag var icke målarämne för ro skull. Syster Gelly blev fästmö och Fredrik ökade vår krets. Jag minns så väl de där tokiga illustrerade verserna jag skrev, då Fredrik köpte ett piano och ingendera kunde spela, sen de voro gifta och flyttade in i sin nya våning.

Vid sitt senaste besök i Sverige hade han inte haft tillfälle att träffa sina systrar, eftersom han vistades hos konstsammlaren Fürstenberg, som i det

1949 Sänkan — med fyra underläkarbostäder. 400.000 kr.

1955 Humlan — tre familjebostäder och 30 lägenheter för ensamboende. 15 dubletter med kokvrå och badrum. 1 miljon.

Speciellt under de senaste åren har det varit en kraftig tillbakagång av tuberkulosen i länet. År 1955 vårdades 920 patienter vid sanatoriet. Den siffran sjönk till 600 år 1957. En tillfällig topp med ökning på 50 år 1959 berodde i huvudsak på ett större antal utredningsfall i samband med den allmänna skärmbildningen. Under 1959 fanns det 2.846 kända fall av tuberkulos i länet och det gör 10,91 på 1.000 innevånare. Därmed toppar inte Norrbotten längre statistiken. Det finns ett par län som uppvisar betydligt sämre siffror.

Läget har ljusnat under årens lopp, men ännu är det för tidigt att tala om att tuberkulosen är utrotad. Detta att Sandträsk sanatorium inte längre behövs tar man dock som ett glädjande tecken på tuberkulosens tillbakagång i Norrbotten.

längsta trott på honom, men som till sist också han sviktade. I ett jultbrev till sina systrar skriver Josephson från Göteborg:

— För oss kan julen endast innebära saknad och minnen från fordom, endast barnen kunna glädja sig oblandat åt den svenska midvinterfesten. Låt barnen mottaga mina hjärtligaste önskningar för deras julglädje vid paketens öppnande. De kära barnen, måtte de kunna glädja sig länge, så länge som möjligt, ty snart kommer den tiden då glädjens sol går i moln och endast de lösta skyarnas gråt påminner oss om det värmande ljuset, som upplöst dem, det kära minnets sol, som talar om något som funnits men som försvunnit, försvunnit!

Glädjens sol, som Josephson talar om, hade verkligen gått i moln. Han hade snart inte pengar till färger. Allt blev grått. I ensamheten hemföll han till spiritism och råkade i en religiös kris, som ytterligare bidrog att splittra och förvirra den från alla håll trängde konstnären. När han genom en av vännernas försorg sommaren 1888 återfördes till hemlandet var han sinnessjuk. Sverige hade återfått sin störste målare, sin "vandrare och vildfågel", som brutit sig ut ur den förgyllda buren.

Under de långa sjukdomsåren fram till 1906, då Ernst Josephson avled, var han alltjämt rastlös verksam, varom bland annat de cirka tusen teckningarna från denna tid vittnar. Han återvände än en gång till romantiken, till barndomslandet, som för alltid förtrolat honom. Det erkännande som nu kom honom till del, och som efter hans död skulle bli långt större, bekom honom inte längre något. Konstnären hade fått ro. Allmosorna kunde varken sära eller inspirera.

REVIGÖR

ger god vigör

Känner Ni Er trött och häglös?
Orsaken kan vara brist på någon av vitaminerna. Då hjälper REVIGÖR, som har alla 18 vitaminerna i bästa "lättsmälta" form:

A 20000, B1 2800, D3 2000 IE, B2 7,5, B3 30, B4 60, B5 120, B6 6, B13 8, C 400, kolinbit. 600, inosit 125, E 5, H 1,5, K3 10, PAB 1,5, U 5,5 mg, B12 12 γ /100 g.

Bli pigg och "uppåt" prova REVIGÖR redan idag

Receptfritt på apotek samt i hälsokostaffärer

AB CARLS-BERGH BIOKEMISK OCH FARMACEUTISK FABRIK GÖTEBORG 47

HJÄRTAT är i blickpunkten

Kampen mot hjärt- och lungsjukdomar

kräver **SAMVERKAN** mellan

medicinsk sakkunskap, socialvård, arbetsvård,
arbetsmarknad och näringsliv

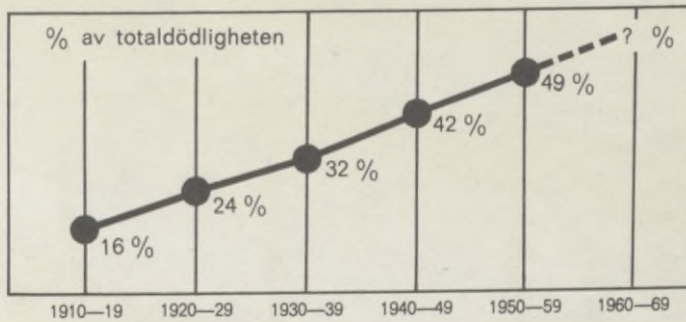
och de handikappades egen organisation

RIKSFÖRBUNDET

FÖR HJÄRT- OCH LUNGSJUKA

HJÄRT- OCH KÄRLSJUKDOMAR ORSAKAR I DAG MER AN HALFTEN AV DÖDSFALLEN I Vårt LAND:

Kurvan över hjärtsjukdomarnas stegring ger all anledning att satsa hårt på forskning och rehabilitering av sjukdomsdrabbade.

Pris 3:-